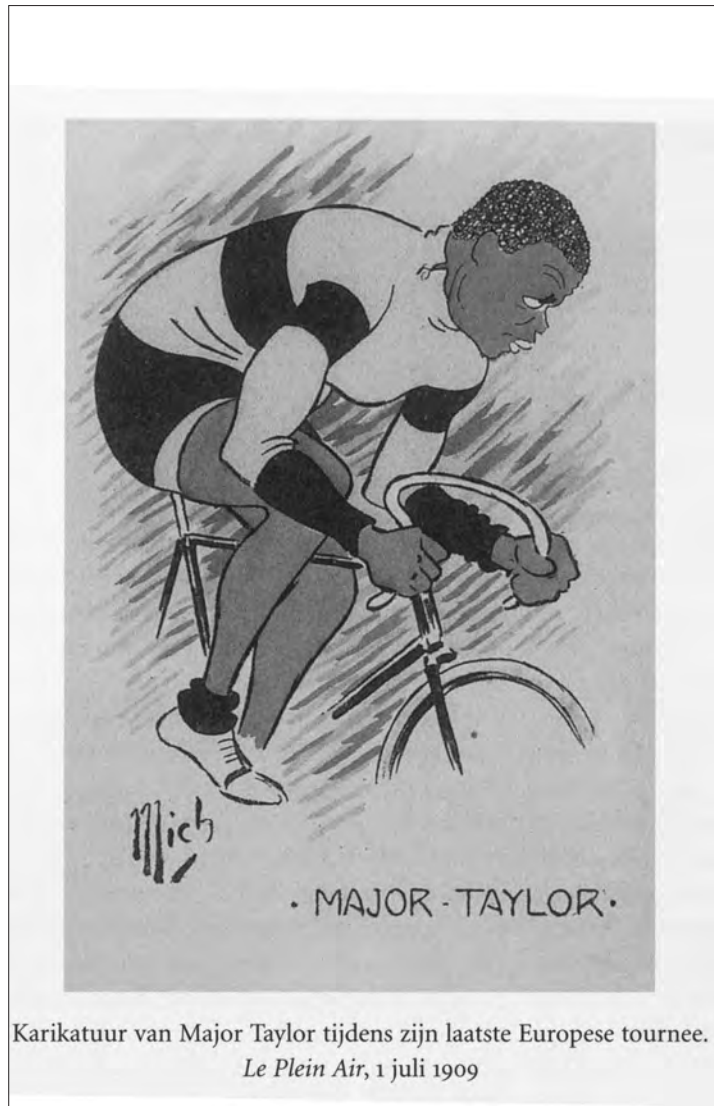
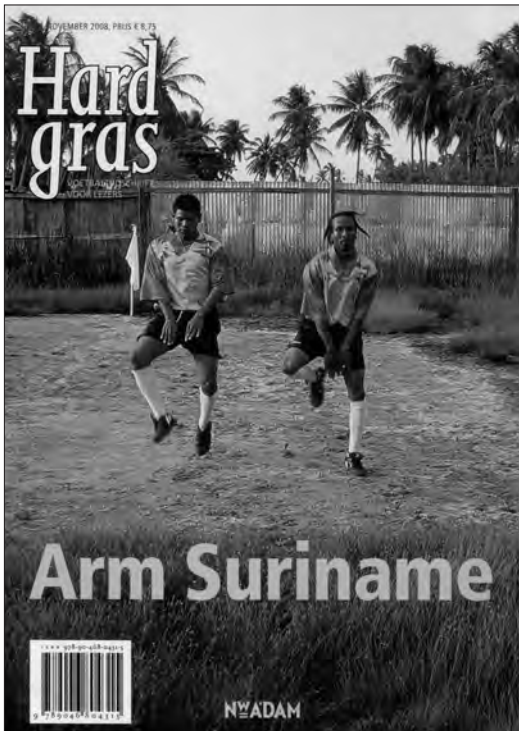

de Sportwereld

NUMMER 50-51

Winter 2008

Het sportbegrip in de Nederlandse taal
Populariseringsmodel in discussie
Viruly, Vliegenier
Recensies: Mandela en Major Taylor
Foekje Dillema

Inhoud 50-51

“Sport” in het Nederlands	3
Fitness en het populariseringsmodel	20
Jan Dionys Viruly, wielrenner en bestuurder	21
Recensies	23
Sport en spel in de Oval Office	26
Publicaties	27
“Foekje is een Kween”	29

Redactioneel

Sjoerd van Tiel

Ter ere van het 50ste nummer van De Sportwereld wordt u aan het eind van 2008 een dubbelnummer geboden met een hoofdartikel van formaat. Pieter Breuker schreef voor dit ‘kerstnummer’ een baanbrekend artikel over de introductie en acceptatie van het woord sport en van de activiteit sport in Nederland. Voorts zeer leeswaardige artikelen over wielrenner en sportbestuurder Dio Viruly en over miskend atlete Foekje Dillema, gevolgd door een paar interessante recensies en een overzicht van recente sporthistorische publicaties. Ruud Stokvis gaat tenslotte de polemieken aan met recensent Daniël Rewijk die in een voorgaand nummer het boek van de sportsocioloog en Ivo van Hilvoorde over de opkomst van de fitnesscultuur in Nederland niet op alle punten juist interpreteerde.

Wij kennen Daniël Rewijk vooral als hoofdredacteur van De Sportwereld, in welke rol hij de afgelopen jaren de polemieken opzocht, om op die wijze een bijdrage te leveren aan de verdieping van het sporthistorische discours. Daniël heeft De Sportwereld tijdens zijn hoofdredacteurschap in een sterker inhoudelijk vaarwater gedirigeerd en heeft een aantal nieuwe auteurs aan het orgaan van Stichting de Sportwereld gebonden. De variëteit aan artikelen en bijdragen is toegenomen en de kwaliteit is daarmee gelijk opgegaan.

Daniël heeft besloten het hoofdredacteurschap over te dragen. Hij concentreert zich de komende tijd volledig op zijn promotie-onderwerp Pim Mulier en op het leven. Wij danken Daniël voor de wijze waarop hij de afgelopen jaren invulling heeft gegeven aan het hoofdredacteurschap van De Sportwereld!

Vanaf het komende nummer zal Max Dohle als hoofdredacteur optreden. Voor de lezers van De Sportwereld geen onbekende. Het artikel over Foekje in dit nummer is van zijn hand.

WWW.SPORTBOEK.NL
modern antiquariaat

over ons | home | bestellen | betalingsvoorwaarden | links

Het adres voor nieuwe & 2e hands sportboeken en sport DVD's

WWW.SPORTBOEK.NL is een verzend-antiquariaat en handelt in tweedehands sportboeken, een initiatief van sportjournalist Mark Grijsbach.

WWW.SPORTBOEK.NL biedt u tevens een ZOEKSERVICE aan. Als u al tijden speurt naar één of meerdere boeken, stuur dan een e-mail naar info@sportboek.nl en wij gaan vrijblijvend voor u op pad

Ook bestaat de mogelijkheid om NIEUWE BOEKEN te bestellen via www.sportboek.nl. Zowel Nederlands- als buitenlandstalige uitgaven

De beste sportboekwinkel voor Nederland en België!

“Sport” in het Nederlands

Introductie en acceptatie van woord en activiteit (1840 - 1900)

Pieter Breuker

1. Inleiding

Het Nederlands heeft in de negentiende eeuw het woord “sport” aan het Engels ontleend. Daaraan verbonden is ook het overnemen van toentertijd al in Engeland beoefende sporten als cricket, voetbal en hockey. Lange tijd heeft ds. Simon Gorter gegolden als degene die het woord “sport” in het Nederlands heeft geïntroduceerd. Dat zou een interessante bijkomstigheid zijn geweest: Gorter was de vader van Herman, niet alleen beroemd dichter (*Mei*), maar ook beoefenaar van toentertijd moderne sporten als cricket, tennis, roeien en zwemmen. Voorzover ik weet, is Cees Miermans de eerste sportonderzoeker die, in 1955, op de vindplaats bij Simon Gorter heeft gewezen. Hij citeert diens reisverhaal van februari 1866 met daarin het woord “sport”, waarbij hij overigens verwijst naar deel 14 (uit 1936) van het gezaghebbende *Woordenboek der Nederlandsche Taal*.ⁱⁱ Nu heb ik in een vluchtig en voorlopig onderzoek uit 2005 naar mogelijk nog oudere vindplaatsen laten zien dat de term al in een Nederlands woordenboek van 1847 voorkomt.ⁱⁱⁱ Verder kon ik nog op een treffer uit 1848 wijzen. Ik kom daar in paragraaf 4 uitvoerig op terug.

Hoe interessant de datering van het woord “sport” op zichzelf ook mag zijn, het is zeker niet van minder belang om te weten in hoeverre het concurreerde met aanduidingen als “vermaak” en “uitspanning”. Daarmee werden eeuwenoude activiteiten als kaatsen, kegelen, kolven en biljarten aangeduid. Verder wil ik in dit onderzoek nagaan wie het woord bekendheid hebben gegeven, in welke context dat is gedaan en, niet te vergeten, hoe er vanuit de bestaande, traditionele “sport”wereld én de taalgemeenschap op het woord “sport” en de daaraan verbonden activiteiten werd gereageerd. Ik plaats de term “sport” dus zowel in zijn talige als in zijn sport-historische en sociale context. Ik concentreer me daarbij op de periode 1840-1900: voor Nederland dateren de eerste sporen van moderne (Engelse) sporten vanaf ongeveer 1840, rond 1900 zijn die nieuwe activiteiten redelijk goed ingeburgerd.

Helaas kan ik, zowel door de beperkte ruimte als door gebrek aan voorstudies, bepaalde aspecten van mijn onderwerp in dit artikel alleen maar kort noemen. Een aantal daarvan verdient beslist nader onderzoek. Zo ‘moet’ de zoektocht naar nog meer potentiële oude vindplaatsen van het woord “sport” vanzelfspre-

kend doorgaan, maar - ik heb ze deels net al genoemd - er zijn meer belangwekkende onderwerpen, bijvoorbeeld: onderzoek naar de beoefenaren van oude vermaken en nieuwe sporten met betrekking tot datering, aantallen, geografische spreiding, leeftijd en sociale achtergrond; gebruik en betekenis van (indertijd) min of meer synonieme begrippen als “(volks)vermaak”, “sport” en “spel”; opvattingen en invloed van Jan ter Gouw, Nederlands eerste “sport”historicus; de grote Internationale Sport-, Visscherij en Paardententoonstelling van 1892 in Scheveningen (en in het algemeen de plaats van sport op lokale, regionale, nationale en internationale tentoonstellingen) en, ten slotte, de sportoptocht van 1898 op landgoed Clingendael bij Den Haag tijdens de inhuldiging van prinses Wilhelmina tot Koningin van Nederland. De geschiedschrijving van de (moderne) Nederlandse sport, ook die van de beginjaren, staat nog in haar kinderschoenen.

2. De introductie van de moderne Engelse sporten in Nederland

De meeste moderne Engelse sporten als voetbal, golf, atletiek en (lawn)tennis, werden in de tweede helft van de negentiende eeuw in Nederland geïntroduceerd. Ze kwamen niet allemaal tegelijk en bovendien vond hun entree geleidelijk plaats.^{iv} Volgens Van Bottenburg lag het begin ‘in het midden van de negentiende eeuw’: toen ‘werden allereerst sporten met een aristocratisch verleden - jagen en paardrijden - overgenomen.’^v Ik zal me nu verder op Nederland concentreren, maar dat land stond, zoals voldoende bekend is, bepaald niet alleen in het overnemen van Engelse sporten. Dat verschijnsel manifesteerde zich overigens in de Engelse koloniën nog veel sterker dan in de niet door Engeland (in directe zin) overheerste landen.^{vi} Sportsociologen als Miermans, Stokvis en Van Bottenburg zijn het in grote lijnen eens over de motieven voor overname. Om daarvan een indruk te geven, citeer ik de laatste: ‘De overname van Engelse sporten maakte deel uit van een meer algemene belangstelling voor de leefstijl van de hogere klassen in Engeland. Die belangstelling vloeide voort uit het grote prestige dat dit land in de negentiende eeuw ontwikkelde toen het economisch, politiek en militair domineerde in de internationale machtsverhoudingen. Men sprak zelfs van een ware anglomanie

die geheel Europa beving [...]. Het is fascinerend om te zien hoe nadrukkelijk zij [te weten 'de stedelijke elitejeugd'] de Engelse sporters nabootste. Zij nam niet alleen de regels van de verschillende sporten over, maar ook bijvoorbeeld de kleding en de clubkleuren. Termen als *goal*, *corner*, *umpire*, *match* en *off side* deden hun intrede.^{vii} De invloed van Engeland ging zover dat ook voor een eeuwenoud en bij uitstek inheems vermaak als schaatsen 'de Engelse regels' ingang vonden.^{viii} Naast bewondering voor was er trouwens zeker ook verzet tegen de Engelse sporten en de daarbij horende terminologie (zie paragraaf 6).

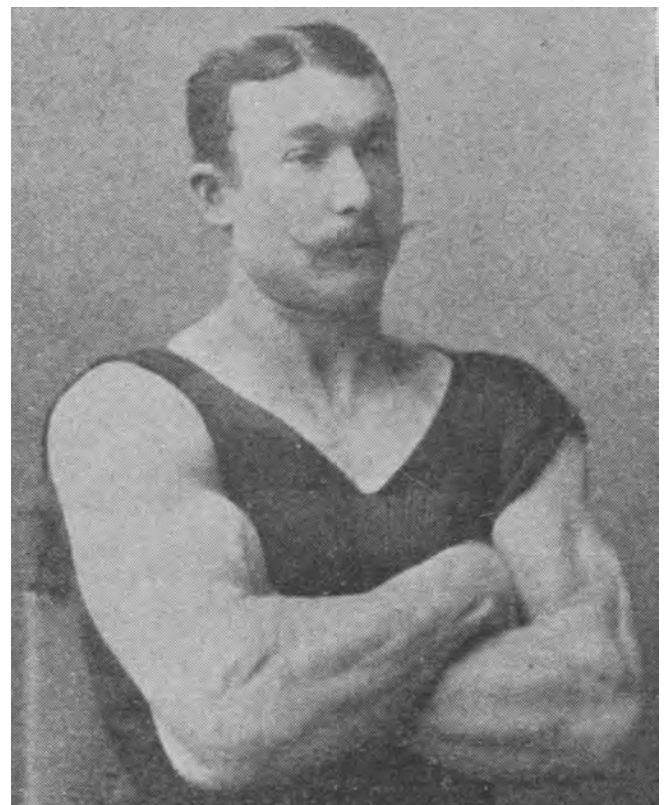
Wie waren nu de gangmakers in het overnemen c.q. overbrengen van de Engelse sporten? Van Bottenburg vermeldde al even 'de stedelijke elitejeugd', die bijvoorbeeld op het gymnasium (in zijn 'moderne' vorm vanaf 1876) of de hbs (ingevoerd in 1863) zat. In het algemeen valt te denken aan de voor vernieuwingen openstaande maatschappelijke bovenlaag, die vriendschappelijke contacten onderhield met Engelsen of naar Engeland trok om te werken of vakantie te vieren én aan Engelsen die in Nederland verbleven voor hun opleiding of werk (met name handel). En ook de aristocratie heeft dus een bijdrage geleverd, vooral met betrekking tot de modernisering bij het jagen en het paardrijden. Voor genoemde groepen gold dat ze over voldoende geld en vrije tijd beschikten om zich aan de Engelse sporten over te geven.

Een bijzondere groep vormden de (min of meer professionele) reizigers naar Engeland, over wie straks nog wat meer. Kostscholen - ook die in Nederland hadden (deels) Engelse leraren - hebben een voortrekkersrol gespeeld bij het overnemen. Zo wijst Van Horn op het belang van Noorthey bij Voorburg, waar volgens hem 'in het schooljaar 1847-1848 cricket in Nederland is begonnen'.^{ix} Nederland kon trouwens al in 1840 kennismaken met die sport toen van Charles Dickens' *Pickwick Papers* een Nederlandse vertaling verscheen, waarin de vertaler in een voetnoot het cricketspel 'in grote lijnen' aan zijn Nederlandse lezers uitlegde.^x

Antoon (Toon) Abspoel (1856-1925) was een bekend krachtsporter en roeier. Daarnaast heeft hij geschiedenis geschreven als eerste Nederlandse sportjournalist (zie hierboven). De foto komt uit: Jan Feith. Het boek der sporten. Amsterdam, 1900, p. 105.

3. Herkomst en etymologie van het woord "sport"

Een recente etymologische beschrijving van het woord "sport" is te vinden in het *Groot Etymologisch woordenboek; de herkomst van onze woorden* [in het Nederlands]: '<eng. sport <disport <oudfr. desport [ontspanning] <me.lat. disportus, disporta, disportatio [verflauwing, genoeg, sport], disportum [recreatie, recreatieruimte in een klooster], van dis- [naar verschillende kanten, uiteen] + portare [brengen, overbrengen], portari [zich laten brengen]'.^{xi} De oorspronkelijke betekenis is in de loop van de eeuwen flink uitgebreid en veranderd. De *Oxford Etymological Dictionary* geeft een zestien pagina's lang overzicht van de verschillende betekenissen en van de betekenisontwikkeling van het woord in het Engels. Ik beperk me tot een drietal omschrijvingen die voor dit artikel van belang zijn, met daarachter begin- en eindjaartal van de vindplaatsen: 'Pleasant pastime; entertainment or amusement; recreation; diversion' (1440-1848); 'Pastime afforded by the endeavour to take or kill wild animals, game, or fish' (1653-1860); 'Participation in games or exercises, esp. those of an athletic character or pursued in the open air; such games or amusement collectively' (1863-1978).^{xii} Het woord omvat dus een breed spectrum van betekenissen, variërend van "vermaak" tot 'exercise of an athletic character'. Huggins wijst erop dat de term in de negentiende eeuw in Engeland nog sterk verbonden was met 'field sports, especially hunting, fowling and fishing'.^{xiii}

4. Oudste vindplaatsen in het Nederlands

De mij op dit moment oudst bekende vermelding van het woord “sport” in het Nederlands dateert uit 1847. Zij is te vinden in Jacob Kramers’ *Algemeene Kunstwoordentolk, bevattende de vertaling en verklaring van alle vreemde woorden en zegswijzen, die in geschriften van allerlei aard, in de taal der Zamenleving, in handel, bedrijvenz. voorkomen*. Kramers omschrijft het woord als: ‘spel, scherts, grap, uitspanning, tijdverdrijf, kortswijl; landelijk vermaak, veldvermaak, inz[onderheid] alle lichaams oefeningen en uitspanningen, die vaardigheid, kracht en stoutheid vorderen, als: paardenwedlopen of harddraverijen, jacht, wedlopen, wedstrijden van allerlei aard.’^{xiv}

Deze definitie is in verschillende opzichten interessant. Kramers hecht een veelheid van betekenissen aan het woord, ook de meer moderne, die fysieke wedstrijdssport suggereren. Dat is, gelet op het publicatiejaar van zijn woordenboek, opvallend. In 1847 hadden, buiten het paardrijden^{xv} en misschien ook het jagen (Van Bottenburg is, zoals we gezien hebben, niet heel precies over de datering daarvan), de moderne Engelse sporten nog niet hun entree in Nederland gemaakt. Heeft de productieve lexicograaf Kramers, die bijvoorbeeld ook een - weliswaar twaalf jaar later verschenen - zakwoordenboek *Nederlands-Engels/Engels-Nederlands* op zijn naam heeft staan^{xvi}, gebruik gemaakt van zijn kennis van het Engels? Bij de beantwoording van die vraag is het goed om te weten dat, gezien de inhoud van het boek, Kramers’ term ‘Kunstwoordentolk’ moet worden opgevat als vreemde-woordentolk.

Van 1848 dateert de mij op één na oudst bekende vindplaats. Het gaat om een artikel over cricket in *Het Lees kabinet. Mengelwerk tot gezellig onderhoud voor beschaafde kringen*. Derde deel. Amsterdam. Ik citeer^{xvii}: ‘Maar het *cricket* is ook een spel, waaraan zich zoowel de eerste lord als de armste werkman kan verlustigen, en het heeft daarbij boven alle overige Engelsche *sports* (vermakelijkheden) nog dit voor, dat het zich minder voor zulke ontzettende weddingschappen schikt, als waarvan de Engelschen liefhebbers zijn, dewijl het niet in weinige minuten beslist is, maar dikwijls dagen lang duurt.’

De (anonieme) schrijver stelt expliciet dat hij cricket als een *Engelse* sport ziet (door hem ook ‘uitspanning’ en verder dus nog ‘vermakelijkheid’ genoemd; ik ga in de paragrafen 7, 8 en ook nog even 9 nader in op - onder meer - terminologische kwesties). Het lijkt erop dat de auteur een handleiding voor het cricket in Nederland heeft willen schrijven. Zijn artikel heeft als titel: ‘Het Cricketspel; Proeve van een duidelijke

en volkomen denkbeeld’. De auteur legt in het kort de regels van het cricket uit, waarbij hij dat plaatst in een denkbeeldige Nederlandse context: ‘Aangenomen, eene *cricket-club* te Utrecht wilde met die te Amsterdam eene partij spelen’.^{xviii} Helemáál vreemd voor toenmalige lezers hoeft die context trouwens niet te zijn: we hebben hiervoor immers gezien dat de vroegste sporen van cricket in Nederland al uit 1840 dateren.

Ik kom ten slotte nog even terug op de eerder al kort gememoreerde vindplaats uit 1866 bij Simon Gorter. De kern daarvan luidt: ‘Wij hebben ze thans ook in onze duinen, die Engelschen, maar ik zou hun naam toch niet gaarne op ‘t allerhoogste van den climax der aardische ongemakken plaatsen; integendeel - Daar kwamen zij met den winter opzetten, de trekvogels van nature; op grooten afstand en zonder moeite herkenbaar aan ... aan iets onuitwischbaars, iets dat onmiskenbaar Engelsch is. Let eens op die kloeke opgeschoten mannen door *sport* ontwikkeld’.^{xix}

Deze passage uit een brief verwijst naar Zuid-Frankrijk, waar Gorter voor langere tijd om gezondheidsredenen verbleef. Er is dus in die zin geen sprake van sport in Nederland. Het al eerder aangehaalde *Woordenboek der Nederlandsche Taal* merkt naar aanleiding van Gorters citaat zonder nadere toelichting op: ‘Het woord [“sport”] is [in het Nederlands] het eerst gebruikt met betrekking tot paarden- en jachtsport’. Miermans sluit zich daarbij aan: ‘[deze bewering] komt overeen met wat enkele pioniers van de voetbal- en cricketsport in Nederland van hun ouders hebben gehoord en schrijver dezes verteld’.^{xx} Zonder te willen stellen dat het *WNT* en Miermans ongelijk hebben, moet ik er toch op wijzen dat de bovengenoemde citaten uit 1847 en 1848 dat exclusieve verband aangeven noch suggereren.

Bezoeken van reizigers aan Engeland vormen een belangrijke bron voor oude vindplaatsen van het woord “sport”. Zo is de oudst bekende vermelding in het Duits afkomstig uit een brief van 9 oktober 1828 (!) van Hermann L.H. Fürst von Pückler-Muskau, die hij vanuit Engeland aan zijn vrouw Lucie in Duitsland schreef: ‘Sportsman, Sport ist ebenso unübersetzbar, wie Gentleman’. En in 1844 noteerde een andere Duitse Engelandganger, Johann Georg Kohl, in zijn reisverslag: ‘Die Sports ... wir haben für dieses Wort kein entsprechendes und sind daher fast gezwungen, es in unserer Sprache aufzunehmen’.^{xxi} Beide citaten geven ook aan dat het Duits bij gebrek aan eigen adequate terminologie het vreemde woord “sport” (met zijn verscheidenheid aan betekenissen) wel moest overnemen. Het algemeen gebruikelijke ‘Leibesübungen’ was daarvoor ongeschikt.

5. Het achterhalen van andere oude vindplaatsen

Hoewel het uiteraard mogelijk is gericht naar meer oude vermeldingen van het woord "sport" te zoeken, moet men zich er goed van bewust zijn, dat aan het daadwerkelijk vinden daarvan een toevallige kant kan zitten. Zo lang niet alle teksten^{xxii} uit de betreffende periode digitaal toegankelijk én goed doorzoekbaar zijn (zowel het een als het ander is op dit moment nog een utopie), blijft ook na eventuele nieuwe vondsten de vraag bestaan of er nog niet meer verborgen vindplaatsen zijn. Belangrijke wél beschikbare bronnen als woordenboeken melden veel, maar niet alles (bijvoorbeeld niet het 'cricketcitaat' uit 1848). Bovendien doen ze dat met een zekere vertraging: een nieuw woord moet in de regel al enige tijd in gebruik zijn wil het worden opgenomen. De conclusie kan dus zijn dat het mogelijk (en wat mij betreft ook waarschijnlijk) is nog oudere vindplaatsen dan die van 1847 uit Kramers' *Algemeene Kunstwoordentolk [...]* op het spoor te komen. In dat verband valt te denken aan algemeen-culturele en letterkundige bladen met hun besprekingen van - ook buitenlandse - boeken (bijvoorbeeld het sinds 1837 verschijnende *De Gids*), studentenalmanakken, jongensboeken en belletrie in het algemeen. Egodocumenten (vooral ook de niet-gepubliceerde), zoals brieven, dagboeken of reisverslagen van reizigers en vakantiegan- gers naar Engeland, bieden misschien nog de beste kansen. Voor alle duidelijkheid: van eventuele vermel-

Pim Mulier introduceerde in 1890-1891 het Engelse bandy - polo op het ijs, maar dan zonder paarden en qua regels en tactiek mede geïnspireerd op voetbal - in Nederland. Hoewel vooral een mannensport, werd bandy, getuige bovenstaande, door Mulier zelf vervaardigde tekening, ook door vrouwen beoefend (in: Willem Mulier. *Wintersport*. Haarlem, z.j. [1893], p. 180).

dingen voor, laten we zeggen, ongeveer 1840 mogen we aannemen dat die geen betrekking zullen hebben op dan al in Nederland daadwerkelijk beoefende Engelse sporten gezien de tijd van waaraf die hier werden gespeeld. Daarbij past overigens de relativiserende aantekening dat we vrijwel zeker nooit precies zullen weten wanneer een Engelse sport voor de allereerste keer zijn spelers in Nederland heeft gevonden.

Een bijzondere bron van informatie vormen kranten. Ik heb het vanaf eind 2007 volledig beschikbare digitale archief van de sinds 1752 onafgebroken verschijnende *Leeuwarder Courant* onderzocht. Dat bestaat uit maar liefst ruim 3½ miljard woorden. De krant is daarmee een Fundgrube voor onderzoek, ook op het gebied van de sporthistorie. De oudste vermelding van de term "sport" is te vinden in de editie van 5 april 1880 (p. 1): 'Men kan zich geen denkbeeld vormen van de opgewondenheid, die thans [vanwege de verkiezingen] allerwege in het vereenigd koninkrijk heerscht. Het heeft er veel van een kermis of liever van een sport.'^{xxiii}

Het citaat is laat, misschien wel later dan verwacht. Aan de andere kant zijn er meer aanwijzingen dat het lang heeft geduurd voordat het woord "sport" min of meer bekend werd (zie de paragraaf hierna). Wat verder aan het citaat opvalt, is de bijzondere betekenis die we aan het woord "sport" moeten geven. Blijkens het vervolg van de tekst heeft de schrijver met name de drukte en publiciteit rondom een sportachtig evenement op het oog. Als een woord in zo'n bijzondere betekenis wordt opgevoerd, wil zulks óók zeggen dat het dan al enige bekendheid moet hebben gehad.

"sport" is niet het oudste sportleenwoord uit het Engels in het Nederlands. In haar rijke proefschrift noemt Nicoline van der Sijs als nog veel oudere Engelse leenwoorden onder meer 'trainen' (1573), 'voetbal', 'wicket' (beide 1648) en 'regatta' (1702).^{xxiv} Uiteraard kan de *Leeuwarder Courant*, die immers sinds 1752 verschijnt, voor die woorden geen oudere vindplaatsen geven, maar dat doet ze, in vergelijking met het zojuist genoemd proefschrift en het *Groot Etymologisch Woordenboek* wel - zij het nipt - voor 'boksen'. De krant bevat op 9 juni 1802 (p. 2) de zinsnede 'boxen of vegten met de vuisten'. In haar proefschrift dateert Van der Sijs 'boksen' op 1808, net als in haar *Groot Etymologisch woordenboek*.^{xxv}

De invloed van het Frans op het Nederlands op het gebied van spel is nog weer eeuwen ouder. Zo zijn bijvoorbeeld 'scaec ende mat' (van Frans 'échec et mat') en 'kaatsen' (van Picardisch 'cachier') volgens het *Groot Etymologisch woordenboek* al tussen 1265-1270 resp. 1374-1394 overgenomen.^{xxvi}

6. Redenen waarom “sport” aanvankelijk maar moeizaam in het Nederlands doordrong

In deze paragraaf probeer ik het gat tussen de mij oudst bekende vindplaats van het woord “sport” en de vroegste vermelding ervan in de *Leeuwarder Courant* te verklaren. Anders geformuleerd: hoe kan het dat het woord tussen 1847 en 1880 nog maar zo weinig ingeburgerd lijkt?

Allereerst wijs ik er nog eens op dat de door mij genoemde vindplaatsen uit 1848 en 1866 (en 1828 en 1844 in het Duits) in *particuliere* teksten zijn te vinden. De enige uitzondering daarop vormt Kramers' *Algemeene Kunstwoordentolk* uit 1847, maar zoals ik hiervoor al min of meer heb gesuggereerd, hoeft zijn (bijna encyclopedische) omschrijving van het begrip niet te betekenen dat er toen al Engelse sporten in Nederland werden beoefend en dat het woord al gangbaar in het Nederlands was. Het nog vreemde karakter van de term komt ook tot uiting in de titel van Kramers' woordenboek ('Kunstwoord') en in het cursief drukken ervan zowel in de crickettekst van 1848 als in Gorters brief uit 1866.

Het voorgaande is in verband te brengen met de lang betrekkelijk kleine groep die gegrepen was door de Engelse sporten. Vóór 1880 bestonden er vrijwel geen verenigingen op dat gebied.^{xxvii} Volgens de *Sport-Almanak* voor 1886 waren er aan het eind van 1885 in totaal ongeveer '150 verenigingen': 'Er zijn hier te lande 20 zeil- en roeiverenigingen, 19 ijsclubs, 19 wielrijdersclubs^{xxviii}, 39 schiet- en exercitie-verenigingen, 37 cricket-, football- en lawntennisclubs, benevens eenige harddraverij- en renverenigingen, jacht-, zwem-, kaats- en kolfclubs en de bonden die zij vormen.'^{xxix} Er mocht dan tot 1886 een zekere groei zijn, in absolute zin ging het natuurlijk nog steeds om een klein aantal verenigingen en dat gold a fortiori voor de Engelse sporten. Het beoefenen van (georganiseerde) sport, inclusief de vanouds in Nederland gebruikelijke voorlopers daarvan als kegelen, kaatsen of schaatsen, bleef in de negentiende eeuw sowieso tot een kleine minderheid beperkt. Uitgaand van alle bij een sportorganisatie aangesloten leden, komt Stokvis voor het jaar 1900 op 23.000, van wie 2.000 lid waren van de voetbalbond.^{xxx} Van Bottenburg noemt een iets hoger cijfer, namelijk 30.000. Volgens hem nam nog in 1904 het aantal verenigingen op het gebied van de Engelse sporten afgezet tegen dat van de 'inheemse sporten' 'een marginale plaats' in.^{xxxi}

Meer dan eens benadrukken schrijvers de onbekendheid van het woord “sport”, tot in de jaren '80 van de 19de eeuw. Ik noem, uit drie verschillende culturen, steeds één voorbeeld.

Jaap van Stolk, de eerste voorzitter van de in 1878 opgerichte Haagsche Cricket Club, vermeldt over dat jaar: 'En sport, het woord was in Holland nog vrijwel onbekend!'^{xxxii}

Schrijvend over de jaren 1880-1885 stelt 'Amateur': 'Ik herinner me nog heel goed, dat ik mijn vader aan een zijner vrienden hoorde vragen [...]: “Dat woord “sport”, wat zou dat toch eigenlijk beteekenen?”'

't Was toen in die dagen van '83-'84, naar ik meen, een felle strijd om de superioriteit onzer Friesche hardrijders en het woord “sport” was toen zoo weinig bekend, dat slechts enkele voorstanders van een betere inrichting onzer wedstrijden en een meer gezondere opvatting van training en lichamelijke ontwikkeling het durfden te gebruiken.'^{xxxiii}

In Duitsland was de situatie niet anders. In het volgende citaat betreft het niet eens het woord “sport” zelf, maar gaat het om het verschijnsel als zodanig: 'Daß es [tussen 1878-1888] überhaupt so etwas wie “sport” gab, das merkte die gleichgültige Bevölkerung vor zwanzig, drei ïg Jahren eigentlich nur an den Pappschildern, die in den Fenstern kleiner Bierlokale hingen: 'hier tagt der Athletik-Club Scharfe Keule'.^{xxx}

Een andere belemmering bij de acceptatie en verdere verspreiding van het woord “sport” vormden de vele tegenstanders van de moderne sporten en hun beoefenaren. Als grondlegger van de historiografie van de Nederlandse sporten geldt Jan ter Gouw. Het is van belang om het begrip 'sporten' hier nadrukkelijk te betrekken op de vanouds in Nederland gangbare spelen. Ter Gouw noemt die, geheel naar de aard van zijn tijd, 'vermaken'. In 1871, aan het begin van de overgang van traditionele spelen en gebruiken naar moderne sporten, verscheen zijn nog altijd informatieve en regelmatig geraadpleegde *De volksvermaken*. Het woord “sport” komt in Ter Gouws omvangrijke boekwerk (710 bladzijden) niet voor. Hij had, gezien het verschijningsjaar van zijn studie, de term *kunnen* gebruiken, niet alleen omdat die toen al in kleine kring bekend moet zijn geweest, maar zeker ook omdat Ter Gouw, zijns ondanks, een heel enkele keer en opvallend kort, Engelse sporten aanroert. De belangrijkste passage in dat verband is deze: 'Ja, als wij nog in onzen tijd, in een land “which boasts of its civilization and refinement”, de gentlemen zich met bokspartijen zagen vermaken; als wij diezelfde gentlemen bij hun lievelingsspel, den *football*, elkaâr zien slaan en schoppen, dat ze zien noch

hooren, staan noch zitten kunnen, - dan zeggen wij alweêr de Haagsche Mevrouw bij Huygens na: "heiligh Holland!" waar de bekkesnijders en hoopvechters al lang afgemarcheerd zijn.^{xxxv} Ter Gouw heeft zich duidelijk genoeg niet willen onderscheiden als propagandist van de moderne Engelse sporten.

Al vijf jaar vóór Ter Gouw had de veel minder bekend geworden Frederik Nagtglas zich kritisch over vernieuwingen in de sport uitgelaten: 'Balslaan, kaatsen, maliën, kolven en kegelen zijn, gelijk wij opmerkten, oefeningen, welke in ons vaderland te huis behooren en die ten minste even goed zijn als soortgelijke spelen, welke men met moeite [sic!] uit het buitenland zou willen overplaatsen.'^{xxxvi} In feite is Nagtglas' door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen bekroonde studie over 'volksvermaken' net als Ter Gouws werk één lang pleidooi voor de oude, inheemse spelen.^{xxxvii} Beide mannen zullen, wellicht tegen beter weten in, al vroeg het tij hebben willen keren, maar de komst van de moderne Engelse sporten was eenvoudigweg niet te stuiten.

Nagtglas en Ter Gouw stonden overigens bepaald niet alleen met hun kritiek. Ik kan dat duidelijk maken door de mening van de *Leeuwarder Courant* (tot ongeveer 1900) weer te geven. Deze citeert regelmatig schrijvers die gekant zijn tegen de moderne Engelse sporten of ze neemt ingezonden stukken van die strekking op. Als bezwaren gelden onder meer dat de sporten (jonge) mensen van het werk afhouden^{xxxviii}, ze ongezond zijn, zeker bij 'bovenmatige inspanning', zoals bij het wielrijden, blessures veroorzaken, met name voetbal (en dan in het bijzonder de Amerikaanse variant daarvan)^{xxxix}, tot fanatisme in plaats van spelplezier leiden^{xl} en taalvervuiling veroorzaken door het overnemen van de Engelse terminologie.^{xli} De redactie zelf waarschuwt verschillende keren tegen de lichamelijke gevaren van het 'overdreven' beoefenen van sport. Een variant daarop is te vinden op de voorpagina van de krant van 23 juli

Jan ter Gouw moest niet veel hebben van moderne school- en kamergymnastiek (zie noot 42): hij had meer op met de 'vrije' gymnastiek. deze illustratie ('Nar en kunstmakers') uit Ter Gouws *De volksvermaken* (1871, p. 35) geeft van het laatste een beeld.

1894: '[...] en hoewel het opkomende geslacht ook hier ter stede veel liefde voor de sport schijnt te bezitten, - Leeuwarden telt nu reeds drie lawn-tennis clubs met meer dan vijftig leden, - gelooven we dat de sportmanie bij onze boeren en tegenwoordige grondbezitters vooreerst nog niet zoo groot is, dat ze hunne weilanden aan het golfspel zullen opofferen.' De belangrijkste uitzondering op de negatieve beeldvorming betreffende de moderne sporten vormt (de uit Duitsland overgenomen) gymnastiek.^{xlii}

Een kritische houding tegenover de 'sportman' blijkt uit het volgende citaat, dat betrekking heeft op 1883. Jan Cornelis Burkens schrijft naar aanleiding van een nieuwe naam voor het bondsblad van de Nederlandsche Vélocipèdisten-Bond, de voorloper van de in 1885 opgerichte ANWB: 'Een naam? What is [in] a name? O, zooveel, vooral in dien tijd, toen het iemand een zekere voornaamheid, een zeker air van degelijkheid gaf, wanneer hij zich niet met sport bemoeide. Sport? bah, jongenswerk, voor zoover het wielrijden en roeien en cricket en voetbal betrof. Sport? bah, werk voor verkwisters, wanneer men paarden liet rennen of draven. Men zou bij het solliciteeren voor een betrekking het wel uit zijn hoofd gelaten hebben te zeggen, dat men vélocipède reed. De sportman had zoowat dezelfde reputatie als nu een koorddanser.'^{xliii}

De door mij hier geciteerde negatieve passages over moderne Engelse sporten zijn dus al vroeg te horen. Ik ben ervan overtuigd dat verder zoeken nog (veel) meer vindplaatsen oplevert. Die waarschijnlijk in brede kring levende negatieve houding zou ook (mede) kunnen verklaren waarom het woord "sport" zo laat in de *Leeuwarder Courant* opduikt.

De oudste vermelding van het woord "sport" die ik in het Fries - Nederlands tweede officiële rijkstaal - heb aangetroffen, dateert van 1894.^{xliiv} Die vindplaats is niet alleen interessant om de late datering. In zijn feestrede voor het 'Selskip for Fryske Tael en Skriftenkennisse' beklagt woordenboekschrijver Waling Dykstra zich over de vernederlandsing van het Fries. Hij geeft daarvoor een aantal oorzaken en noemt daarbij ook 'foaral net to forjitten de "sport", dy't wer op 'e nij in skipslading brike wirden oanfierd het, dy't in sljuchtwe minske net bite kin' ['vooral niet te vergeten de "sport", die weer opnieuw een scheepslading vreemde woorden heeft aangevoerd die een eenvoudig mens niet kan bevatten'].^{xlv} De conservatieve en Fries-nationalistische Dykstra ging in zijn kennelijke afkeer van sport zo ver, dat hij in zijn nog altijd geraadpleegde driedelige *Friesch Woordenboek* (1900-1911) het woord "sport" niet eens opnam! Overigens omschreef de vermaarde Nederlandse lexicograaf dr. Cornelis Kruyskamp 'volleybal' nog in 1976 in *Van Dale* als: '[...] balspel waarmee sommige mensen zich vermaken'.^{xlvi}

Ook in gedichten zijn regelmatig anti-sportgeluiden te horen. In dit verband is het misschien verrassend dat studenten - leden van de Groninger studentenvereniging Minerva - zich in twee 'Sportliederen' kritisch over het wielrijden en het paardenrennen uitlieten. Ze deden dat bovendien op een moment - 1894 - dat de moderne sporten al redelijk bekend waren. De bezwaren in het eerste lied gelden onder meer het taalgebruik ('Half Hollandsch, half Engelsch') en de 'studie, ja kunst zelfs' voor 'het rijwiel' laten staan. In het tweede lied komt ook weer de verengelsing van de taal aan de orde (bijvoorbeeld in de woorden 'spurten', 'sulkey', 'sportman', 'race' en 'trainen') en daarnaast bekritiseert de anonieme schrijver het inruilen van de 'vette Friesche paarden' voor het 'Duitsch scharminkelros' en het spelen om 'winstbejag' in plaats van het beleven van ouderwetse 'pret'.^{xlvii} In het sterk afwijzende oordeel over Engelse leenwoorden zou ook kunnen meespelen dat die, anders dan de Franse, in de 19de eeuw nog geen gemeengoed waren: dat werden ze volgens Van der Sijs pas in de twintigste eeuw.^{xlviii}

Ik heb hiervoor een aantal redenen genoemd waarom het woord "sport" aanvankelijk maar moeizaam inburgerde. Onder aanvankelijk versta ik de periode tussen de oudst bekende vindplaatsen van het woord (1847 en 1848) en de tijd waarin het woord enigszins gewoon lijkt te worden, dat wil zeggen de jaren tachtig van de negentiende eeuw. Ik baseer me voor het laatste mede op de (talrijke) gegevens uit de *Leeuwarder Courant*.

Op 11 maart 1882 verscheen het eerste nummer van de *Nederlandsche sport; officieel orgaan der Nederlandsche Harddraverij- en Rentvereniging, der Nederlandsche Jachtvereniging "Nimrod", der Koninklijke Nederlandsche Zeil- en Roeivereniging, der Amsterdamsche IJschub en der Amsterdamsche Skating-club*. Het veertien-daagse blad, het eerste algemene sporttijdschrift in Nederland, zorgde vanaf die tijd voor een regelmatige vermelding van het woord "sport" in de *Leeuwarder Courant*. De krant zelf introduceerde op 6 september 1882 een (onregelmatige) rubriek "sport" in haar kolommen. Het zou nog tot waarschijnlijk de jaren negentig van de negentiende eeuw duren voordat een krant - *De Telegraaf* - speciaal voor sport een redacteur benoemde.^{xlix} Ik beschik op dit moment nog over onvoldoende materiaal om de periode waarin het woord "sport" langzaam een zekere bekendheid in het Nederlands kreeg, wat preciezer te dateren. Als ik alle in deze paragraaf genoemde feiten tegen elkaar afweeg, kom ik voorlopig tot de jaren tachtig als terminus ad quem.¹

Fig. 13. Stelten lopen.

Het stelten lopen is eeuwenlang een geliefde bezigheid geweest. Bovenstaande illustratie komt uit het hoofdstuk 'Lichaamsoefeningen' van: Gerard Keller. Geïllustreerd Uitspanningsboek voor jongens. Naar het Hoogduitsch. Utrecht, z.j.³, p. 39 [de 1ste druk is mogelijk van 1879]. 'Knappe steltenloopers brengen het zoover, dat zij al wandelende van stelten verwisselen kunnen.' (p. 40). Gezien publicatiedatum en (uitvoerige) behandeling van cricket - 'een beroemd nationaal [d.w.z. Engels] vermaak' (p. 71) - had Keller het woord "sport" kunnen gebruiken, maar hij doet dat niet.

7. 'Alles' is sport

Vanaf de jaren negentig van de negentiende eeuw ging het betrekkelijk snel met de verdere inburgering, tot op zekere hoogte mogelijk zelfs popularisering, van het woord "sport". Daaraan hebben verschillende factoren bijgedragen. Twee wat minder belangrijke heb ik al genoemd: de toename van het aantal sportclubs en het (regelmatig) uitkomen van het blad *Nederlandsche sport*. Maar er zijn meer redenen aan te wijzen.^{li}

In 1851 organiseerde Londen - destijds het centrum van een leidende natie - als eerste stad een wereldtentoonstelling. Daarna volgden al snel nog vele andere Europese steden, maar er kwamen eveneens lokaal en regionaal talrijke exposities. Gaandeweg werd "sport" daarbij een van de regelmatig terugkerende thema's. Ik beperk me nu verder tot Nederland en noem voor dat land uit een groot aantal voorbeelden een enkele tentoonstelling met ook sport als onderwerp.

Bij het wedstrijdschaatsen op de korte baan in Friesland werd in - waarschijnlijk - 1888 de zogenoemde 'sportmeter' ingevoerd (waarvan verschillende varianten werden ontwikkeld). Daarmee kon ook op afstand zichtbaar worden gemaakt wie van 'twee oogenschijnlijk gelijktijdig aankomende kampioenen' (Leeuwarder Courant, 30 maart 1888, p. 2) in een tweekamp de rit had gewonnen. Won de schaatser op de linkerbaan, dan werd op het hier afgebeelde exemplaar het daarmee corresponderende gat open gelaten, was zijn tegenstander sterker, dan ging de rechterkant open. Foto: Fries Scheepvaart Museum Sneek, dat dit exemplaar in zijn collectie bewaart en vriendelijk toestemming tot publicatie gaf.^{lv}

In de zomer van 1877 organiseerde het 'Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde' een grote 'Historische Tentoonstelling van Friesland' in Leeuwarden. Tot de talrijke objecten behoorden ook de 'Voorwerpen en Platen, betrekking hebbende op Harddraverijen, Hardzeil- en Kaatspartijen'.^{lii} Het woord "sport" werd daarbij overigens niet genoemd: het ging in de Friese hoofdstad nog om de oude, vertrouwde volksvermaken.^{liii} Maar rond diezelfde tijd werd het begrip "sport" ook op dat soort fysieke activiteiten toegepast. Ik haal in dit verband één treffende getuigenis aan, namelijk van 'Het Centraal bestuur van den Frieschen Ijsbond' (het citaat hierna slaat op de jaren tachtig van de negentiende eeuw). Naast de 'culte' van het wedstrijdschaatsen en naast het beoefenen van schaatsen louter om het plezier, was het 'schaatsenrijden [...] toen nog, voor de bewoners van vele afgelegen plaatsen, een levensnoodzakelijkheid, zoodra de beurtvaart was gestremd. Maar het kreeg zijn strijd te strijden tegen de "Goden van den tijd" [d.w.z. de moderne manieren van vervoer]. Wel was uit Engeland het begrip "sport" over komen waaien, en menige Friesche hardrijder zal [...] er zich over verwonderd hebben, dat hij niet anders had gedaan dan sport beoefenen, maar voor die hardrijderijen waren geen ijswegen noodig'.^{liv}

De verdere popularisering van het woord "sport" zette vanaf de jaren tachtig door. In de zomer van 1888 'zal te Nijmegen op groote schaal eene tentoonstelling worden gehouden van alles wat op *Sport* betrekking heeft. Ieder die aan rijden, jagen, visschen, roeien, zwemmen of schaatsenrijden [en ook gymnastiek] doet, zal daar het nieuwste en beste op elk gebied vereenigd vinden [...]. Eene commissie heeft zich gevormd om deze tentoonstelling zoo luisterrijk mogelijk te maken. Zij zal zich in verbinding stellen met de besturen van de Sport-Vereenigingen om zich van hare medewerking te verzekeren'.^{lvi} Buurstad Arnhem wilde niet achterblijven. Die organiseerde in juli 1888 een 'Landbouw-tentoonstelling' op het 'Sport- en

Tentoonstellingsterrein aan den Velperweg', met onder andere een 'Schoon- en Hardrijderij voor Landbouwers en hunne Paarden'.^{lvii} In 1889 volgde de stad Groningen met onder meer 'Hippique-feesten' en een 'Tentoonstelling van Artikelen, betrekking hebbende op Hippique-Sport'.^{lviii}

In 1892 was het dan tijd om breed uit te pakken. In Scheveningen viel gedurende de hele zomer de 'Internationale Sport-, Visscherij en Paardententoonstelling' te bewonderen. Het groot(s) opgezette geheel bood plaats aan onder meer een water-, sneeuw-/ijssport-, jacht-, honden- en postduiven- alsmede een internationale paardententoonstelling. Verder waren er wedstrijden op het gebied van oude vermaken als kegelen, kolven, biljarten en kaatsen^{lix} en nieuwe sporten als cricket, croquet, 'Lawn-tennis', 'Foot-ball', wielrijden en schermen.^{lx} De tentoonstelling trok tussen de openingsdag op 1 juni en de afsluiting op 2 oktober maar liefst een 600.000 bezoekers.^{lxi} Bovendien konden geïnteresseerden ook thuis, in hun comfortabele stoel, via de media kennismaken

met sport. Vooral de *Nieuwe Rotterdamse Courant* berichtte uitvoerig over de tentoonstelling.^{lxii}

Van veel kortere duur - namelijk enkele uren -, maar eveneens van grote betekenis voor het (verder) bekendmaken van sport, was het 'Nationaal Sportfeest' op 22 september 1898 ter gelegenheid van de inhuldiging van Wilhelmina als Koningin van Nederland. Een groot aantal afgevaardigden van de toenmalige Nederlandse sportwereld presenteerde zich in een lang defilé aan de in dubbele zin jonge Koningin (*31 augustus 1880). 'In elf afdelingen waren de deelnemers gerangschikt in dezen reusachtigen optocht, waarin niet minder dan honderd vijf-en-zeventig verenigingen en meer dan 2000 personen alle takken van in ons land beoefende sport vertegenwoordigden'.^{lxiii} Na afloop van de optocht op de renbaan van landgoed Clingendael bij Den Haag bood - wie anders? - de bekende sportman en vooral ook sportorganisator Pim Mulier uit naam van 469 sportverenigingen (inclusief enkele bonden) de Koningin een buitengewoon fraai uitgevoerd 'Sportalbum' aan. Een groot deel van de Nederlandse sportwereld van dat moment gaf acte de présence in het kostbare boekwerk. Elke tak van sport, traditioneel en modern, had zijn eigen albumblad, vormgegeven door een tiental representanten van de Nieuwe Kunst. De traditionele vermaken waren vertegenwoordigd door onder meer organisaties op het

Twee illustraties uit het Sportalbum van 1898. Karel Sluijterman is de maker van de wervende atletiekafbeelding ('Voor de oefening en daarna'), Menso Kamerlingh Onnes vervaardigde die van het zwemmen. Collectie Koninklijk Huisarchief, archief Koningin Wilhelmina, A50-XIVb-97. (Met dank aan het Koninklijk Huisarchief voor zijn hoffelijke toestemming tot publicatie van de aquarellen.)

gebied van harddraven/-rennen, jacht- en terreinrijden, weerbaarheid (= schieten), kaatsen, kegelen, kolven en schaatsen, terwijl het bij de moderne sporten ging om atletiek, cricket, golf, hockey, tennis, voetbal, wielrijden, roeien en zeilen, zwemmen en schermen.^{lxiv} Wat opvalt aan de hiervoor genoemde activiteiten, is dat 'alles' onder de noemer "sport" viel, van een traditioneel volksvermaak als kolven tot een toen recent ingevoerde, van oorsprong Engelse fysieke bezigheid als hockey. "sport" lijkt in de jaren negentig het nieuwe modewoord te zijn geworden, maar de inhoud daarvan werd niet geproblematiseerd, laat staan gedefiniëerd.^{lxv}

Bovenstaande herinneringsmedaille werd uitgegeven ter gelegenheid van de 'Internationale Sport-, Visscherij- en Paardententoonstelling' van 1892 in Scheveningen. Op de medaille zijn rondom het Haagse wapenschild attributen van moderne sporten (bijvoorbeeld cricket, tennis en schermen), maar ook van traditionele vermaken als jacht en visserij te zien. De voorzijde bevat het borstbeeld van 'Wilhelmina Koningin der Nederlanden'. Collectie: Pieter Breuker.

Ook in publicaties over sport heerst dezelfde terminologische zorgeloosheid. Een enkel voorbeeld. In 1893 gaf Pim Mulier zijn *Wintersport* uit. In zijn 'Voorbericht' schrijft hij onder meer: "Wintersport" is een bescheiden [sic!] poging van schrijver dezès om aan de Nederlandsche beoefenaars van ijsvermaken hetzij een beeld uit het verleden voor den geest te roepen, of hun iets nieuws op dit gebied mede te delen.'

Het zonder meer naast elkaar zetten van "sport" en "vermaak" manifesteert zich ook heel duidelijk in de inhoud van het boek. Mulier wijdt hoofdstukken aan onder meer het op Engelse leest geschoeide en dus moderne lange-afstandschaatsen, aan curling en bandy, maar ook aan 'Tochten maken', 'Ijszeiltjes', 'Ijsjachten' en 'Sleden'.^{lxvi}

In 1900 verscheen het eerste omvangrijke, als volledig bedoelde overzichtswerk op het gebied van sport in Nederland: Jan Feith. *Het boek der sporten* (357 pp.). In 21 'opstellen' gaf een aantal medewerkers (onder wie vooral ook een jonge^{lxvii} en enthousiaste Feith zelf) een overzicht van het Nederlandse 'sportleven' aan het eind van de 19de eeuw. In de inleiding op zijn boek gebruikt Feith opvallend vaak het woord "sport", als zelfstandig woord, maar ook in vele samenstellingen. Hij noemt behalve "sport" (30x en steeds

Positie van long-stop, tevens bij elken lagen bal over den grond.

Sportpionier en sportbeoefenaar Willem ('Pim') J.H. Mulier heeft ook veel gepubliceerd over sport, bijvoorbeeld *Cricket* (1897). Het boek bevat, naast historische informatie en een overzicht van uitslagen van Nederlandse clubs, een uitvoerige handleiding voor het spel, verlichtigd met tekeningen van de schrijver zelf, zoals bovenstaande illustratie (p. 51). Voorzover niet anders aangegeven, zijn de digitale foto's van de illustraties in dit artikel gemaakt door John van Geffen, Tresoar, Leeuwarden.

met een fiere hoofdletter!) namelijk verder ook nog: 'sporten' (4x), 'sportslieden' (2x), 'sportman' (1x) (naast het nog Engelser - en daarmee stellig voorname klinke - 'sportsman' (2x)), 'sportpromotor' (1x), 'sportvoorkeur' (1x), 'sportleven' (2x), 'sporteigenschappen' (1x), 'sportaanprijzing' (1x), 'sport-encyclopedie' (1x), 'sportsommitteiten' (1) en 'sportopstellen' (1x). Dat zijn 48 vermeldingen op twee pagina's. Het lijkt wel alsof hij het begrip "sport" er bij zijn lezers in wilde hameren. Hij constateert ([p. i]) dan ook terecht dat zijn boek 'tot een loflied op den Sport' is geworden. In die context past ook deze opmerking ([p. ii]): 'In de laatste tien, twintig jaar is de Sport in ons land van een bescheiden iets tot een nationaal iets geworden.' Daarbij zal hij zeker ook aan de sporttentoonstelling van 1892 en de sportoptocht van 1898 gedacht hebben.

De behandelde 'sporten' vertonen een bont en weinig gesystemiseerd geheel aan lichamelijke activiteiten (ik noem ze in de volgorde van het boek): 'jacht & schietsport', cricket, zwemmen, kaatsen, kegelen, kolven, beugelen, voetbal, krachtsport, golf, paardensport, 'jongenssport' (bijvoorbeeld hoepelen, tolleren, knikkeren en vliegeren), vissen, schermen, atletiek, 'automobielsport', 'hondensport', zeilen, wielrijden, schaatsenrijden, roeien, 'lawn-tennis', boksen, hockey en bandy. In de beschrijvingen daarvan lopen, ook bij de moderne Engelse sporten, de begrippen "sport" en "spel" regelmatig door elkaar. Soms gebruikt een schrijver nog weer een heel andere term. Zo opent W.E. Bredius W. Ezn. zijn bijdrage over zwemmen met: 'Zonder vrees voor tegenspraak zal wel van het zwemmen gezegd mogen worden, dat het een eerste plaats inneemt onder de verschillende lichaamsoefeningen, die alle te samen onder de algemeene benaming van sport in ons land worden beoefend.'^{lxviii} Feith zelf schrijft over het kaatsen: 'Op de wereldtentoonstelling te Parijs van dit jaar [d.w.z. 1900] behooren de kaatswedstrijden tot de sportvermakelijkheden.'^{lxix} 'Alles' is sport, maar dat wil dus nog niet zeggen dat de oude aanduidingen daarmee zijn verdwenen. Ik wil in de volgende paragraaf nog wat preciezer naar de terminologie kijken.

8. Terminologische onduidelijkheid

"sport", "spel", 'lichaamsoefening', "vermaak", 'vermakelijkheid', maar ook bijvoorbeeld 'volksfeest', 'uitspanning' en 'ontspanning' of combinaties als 'volks-spel', 'volkssport' en 'volksvermaak' zijn in de door mij beschreven periode - 1840 tot 1900 - veelvuldig gebruikte termen, die door elkaar lopen en min of meer synoniem zijn. Kramers 'verduidelijkt' zijn omschrijving uit 1847 van "sport" met termen als "spel", 'uit-

spanning', 'landelijk vermaak', 'veldvermaak', 'lichaamsoefeningen' en 'uitspanningen'.^{lxx} Illustratief ook voor de gehanteerde terminologie is de definitie van het begrip 33 jaar later in de eerste druk van Winkler Prins' beroemd geworden *Geïllustreerde encyclopedie [...]*: 'Sport is een Engelsch woord, hetwelk *vermaak* of *spel* beteekent, inzonderheid een zoodaanig, waaraan de aanzienlijken des lands zich wijden tot versterking des ligchaams, zooals harddraverij, jacht, roeien, boksen, het cricketspel enz.'^{lxxi} De termen "sport", "vermaak" en "spel" gelden hier dus als synoniemen. Zijdelings merk ik op dat deze omschrijving, hoe beknopt ook, om meer dan één reden interessant is: Winkler Prins noemt "sport" een 'Engelsch woord'^{lxxii}, hij legt verband tussen sportbeoefening en sociale klasse en hij vermeldt in één adem oude én nieuwe (lichamelijke) bezigheden.

Het is buitengewoon ingewikkeld om begrippen als "sport", "vermaak" en "spel" (om me daartoe te beperken) op een voor ieder bevredigende wijze te definiëren, getuige bijvoorbeeld ook de pogingen daartoe van de sportsociologen Cees Miermans en Ruud Stokvis.^{lxxiii} De sportfilosoof Johan Steenbergen heeft in 2004 zelfs een proefschrift geschreven over: *Grenzen aan de sport; een theoretische analyse van het sportbegrip*.^{lxxiv} Ik hoef me in dit artikel evenwel niet (op theoretisch niveau) met het vraagstuk van definiëring bezig te houden: waar het hier om gaat, is te laten zien hoe de centrale termen "sport" en "vermaak" in de door mij bestudeerde periode werden gebruikt.^{lxxv}

9. Conclusie en besluit

Ik heb in dit artikel, in het kader van hun sporthistorische context, onderzoek gedaan naar introductie en acceptatie van het begrip "sport" in het Nederlands over de periode 1840 tot ongeveer 1900. Daarbij ben ik ook ingegaan op de verschillende, altijd diffuse betekenissen van die term. "sport" blijkt niet alleen te worden gebruikt voor de moderne (meest uit Engeland overgenomen) fysieke activiteiten, ook de traditionele, inheemse 'vermaken' vallen onder dat begrip. Toch verdwijnen de oude, vertrouwde aanduidingen niet: "sport", '(volks)vermaak' en min of meer synonieme vormen daarvan als "spel" en 'uitspanning' komen naast en door elkaar voor.

Bijna niemand schijnt zich in de door mij bestudeerde periode al te druk te maken over de terminologische chaos. Misschien mogen we concluderen dat er toen veel minder waarde werd gehecht aan helderheid op dat punt dan nu. Een van de eersten die overigens wel stilstaat bij het begrip "sport", is opmerkelijk genoeg noch taalkundige, noch sporthistoricus (avant la

lettre). In *Het Sportboek; handleiding voor openlucht-spelen* (1908) constateert de schrijver, J.A.H. J[ockin], meteen in de eerste zinnen: 'Het woord sport hoewel van Engelschen oorsprong heeft zich langzamerhand dusdanig ingeburgerd, dat weinigen het nog als een vreemd woord zullen beschouwen. *Sport*, kernachtig en bondig is het woord zeker, doch het beeld, dat het bij ons opwekt, is voor velen vaak nog vaag en onbepaald.' Hoewel Jockin - in 1908 gepensioneerd kapitein van de mariniers - probeert een zekere mate van terminologische duidelijkheid te scheppen, komt ook hij er niet uit: 'Toch kunnen we in 't algemeen als tot sport behoorend die vermaken of spelen rekenen, welke behalve een flinke inspanning van ons lichaam, meer of minder grote eischen stelt aan onzen geest, aan ons overleg.' Iets verderop in zijn 'Inleiding' introduceert hij voor bezigheden die 'inspanning van lichaam en geest' vergen, plotseling de term 'sportspel'.^{lxxvi}

Er is nog veel nader onderzoek nodig om voor de periode 1840-1900 de begrippen "sport", "vermaak", "spel" enzovoorts beter te definiëren. Weliswaar kan het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* daarbij dienen als goed beginpunt, maar het bestuderen van de primaire bronnen, binnen het kader van hun sporthistorische context, is een eerste vereiste. Ik sluit overigens, gezien bijvoorbeeld Kramers (1847) en Winkler Prins (1880), niet uit dat ook dan de voornaamste conclusie zal zijn dat er een grote mate van terminologische gemakzucht blijkt te bestaan. Het lijkt er voorlopig op dat zowel de term "sport" als "vermaak" en daaraan verwante begrippen in de tweede helft van de negentiende eeuw afwisselend voor twee uiteenlopende sportwerelden konden worden gebruikt. De naar aantallen nog grootste bestond al eeuwenlang, hechtte aan tradities, had een conservatieve instelling en vond zijn beoefenaren voornamelijk onder de plattelandsbevolking, de andere was ook qua leeftijd van de beoefenaren jong, vernieuwend en progressief, vormde het speelterrein van de maatschappelijke bovenlaag en was vooral in het begin in de stad te vinden. De eerste is vrijwel verdwenen, de tweede heeft een stormachtige ontwikkeling meegeemaakt. Sport heeft in dubbel opzicht - als term en als bezigheid - de strijd met vermaak glorieus gewonnen.

ⁱ Ik heb geen parallel-onderzoek gedaan naar de situatie in het Vlaams en in Vlaanderen, omdat mijn artikel daardoor veel te uitvoerig zou worden. Er is, in het kader van een breder perspectief, echter alle reden zo'n studie op te zetten. Ik heb (in verschillende bronnen) wel gevonden dat waarschijnlijk Hendrik Conscience het woord "sport" in het Vlaams heeft geïntroduceerd, 'halverwege de negentiende eeuw'. Zie bijvoorbeeld:

'Sport als maatschappelijk verschijnsel'. Op:

<http://www.ned.univie.ac.at/non/landeskunde/nl/h11/link2-3htm>

Met dank aan drs. Daniël Rewijk en Pien Breuker-van der Eems, die bij een proefversie van dit artikel enkele inhoudelijke en stilistische kanttekeningen hebben gemaakt.

Dit artikel is eerder gepubliceerd in: *Sportimonium*, jrg. 28 (2008), nr. 3-4, pp. 67-79. Met dank aan de redactie van dat blad voor haar toestemming om mijn artikel ook nog eens in *de Sportwereld* te laten verschijnen.

ⁱⁱ Cees Miermans. *Voetbal in Nederland; maatschappelijke en sportieve aspecten*. Assen, 1955, p. 77 (Miermans dateert daar het reisverhaal trouwens ten onrechte op december 1864); *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, deel 14. 's-Gravenhage/Leiden (1936), p. 2910.

ⁱⁱⁱ Pieter Breuker. 'Datering en acceptatie van het woord "sport" in het Nederlands'. In: *de Sportwereld*, nr. 38/39 (december 2005), pp. 4-7.

^{iv} Zie daarvoor vooral: Miermans, *a.w.* noot 2, pp. 67-81; Rudolf (Ruud) Stokvis. *Strijd over sport; organisatorische en ideologische ontwikkelingen*. Deventer, 1979, pp. 47-49; Maarten van Bottenburg. 'Verbreiding en onderscheiding; enige hoofdlijnen in de sociale geschiedenis van de sport in Nederland'. In: Wilfred van Buuren en Peter-Jan Mol (red.). *In het spoor van de sport; hoofdlijnen uit de Nederlandse sportgeschiedenis*. Haarlem, 2000, pp. 222-229; dezelfde. *Verborgene competitie; over de uiteenlopende populariteit van sporten*. Nieuwegein, 2004², pp. 125-127. In het rijtje moderne sporten wordt nooit het toch zeer Engelse croquet genoemd, waarschijnlijk omdat het in Nederland altijd een bescheiden rol heeft gespeeld en nauwelijks op wedstrijdniveau is beoefend (zie: Pieter Breuker. 'De beginjaren van croquet in Nederland, ± 1870 tot ± 1900'. In: *de Sportwereld*, nr. 43 (winter 2006), pp. 3-10.

^v Van Bottenburg, eerste *a.w.* noot 4, p. 223. Het zal bij jagen en paardrijden - vermaken die al eeuwenlang bestonden in Nederland - strikt genomen overigens minder om 'overnemen' dan om vernieuwen en uitbreiden gaan. Van Bottenburg licht die verandering verder niet toe (zie ook noot 15).

^{vi} Een interessante *recente* studie in dit verband is: Mike Huggins. *The Victorians and Sport*. London/New York, 2004, vooral hoofdstuk 9: 'The wider world' (pp. 219-247).

^{vii} Van Bottenburg, eerste *a.w.* noot 4, p. 223.

^{viii} Idem, p. 226. Overigens was Nederland onder leiding van Pim Mulier - op de Internationale Sport-, Visscherij en Paardentoonstelling van 1892 in Scheveningen - de grote gangmaker met betrekking tot de internationale samenwerking op schaatsgebied. Tot zijn successen behoorde niet alleen de oprichting in 1892 van de Internationale Schaatsenrijders Unie, maar zeker ook het winnen van de strijd om de wereldkampioenschappen niet in Engelse mijlen (zoals de Engelsen wilden), maar in meters te houden. Zie: Willem Mulier. *Wintersport*. Haarlem, z.j. [1893], pp. 105-106 en bijvoorbeeld: Hedman Bijlsma en Karel Verbeek. *Niet over één nacht ijs'; geschiedschrijving van de schaats-sport in Nederland ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de*

Koninklijke Nederlandsche Schaatsenrijders Bond. Z.p., z.j. [1982], p. 18.

^{ix} Nico van Horn. 'Terug naar school!' In: *de Sportwereld*, nr. 33 (mei 2004), p. 12. Van Horn maakt in zijn artikel (p. 12) aannemelijk dat cricket niet al in 1845 op Noorthey werd beoefend zoals Pim Mulier had beweerd (Willem Mulier. *Cricket*. Haarlem, 1897, p. 86).

^x Harry Oltheten. 'De geschiedenis van het cricket in Nederland (1883-2008)'. In: *de Sportwereld*, nr. 42 (herfst 2006), p. 30.

^{xi} P.A.F. van Veen † en Nicoline van der Sijs. *Groot Etymologisch woordenboek; de herkomst van onze woorden*. Utrecht/Antwerpen, 1997, p. 832.

^{xii} Ik heb de on line-versie van de *OED* gebruikt (te raadplegen door 'OED' op google in te typen).

^{xiii} Huggins, *a.w.* noot 6, 'Preface', p. [IX].

^{xiv} Breuker, *a.w.* noot 3, p. 4. Het *Groot Etymologisch woordenboek* [...] noemt ook 1847 als oudste datering zonder ter plaatse de bron te vermelden. Navraag heeft mij duidelijk gemaakt dat het *Groot Etymologisch woordenboek* [...] daarvoor eveneens teruggaat op Kramers. Vriendelijke mededeling van dr. Nicoline van der Sijs in een aan mij gerichte e-mail d.d. 6 februari 2008.

^{xv} De invloed van de Engelse paardensport begint volgens Mock eind jaren dertig, begin jaren veertig van de negentiende eeuw. Zie: J.L. Mock. 'Paardensport'. In: Jan Feith (red.). *Het boek der sporten*. Amsterdam, z.j. [1900], pp. 128-132.

^{xvi} A. Jaeger [pseudoniem voor J. Kramers]. *A New Pocket-Dictionary of the English and Dutch and Dutch and English Languages*. Gouda, 1859.

^{xvii} Naar: Jacques van Gent. *Het cricketspel. Proeve van een duidelijk en volkomen denkbeeld*. Leiden, 1995, p. 11[heruitgave van 1848]. Op dezelfde pagina is ook het woord *sporting papers* te vinden.

^{xviii} Idem, p. 13.

^{xix} De betreffende passage is (o.a.) te vinden in: Simon Gorter. *Letterkundige Studiën*. Met een voorwoord van J.G. de Hoop Scheffer. Eerste deel. Amsterdam, 1871, p. 63.

^{xx} Miermans, *a.w.* noot 2, pp. 77-78.

^{xxi} Friedrich Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache; 20. Auflage bearbeitet von Walther Mitzka*. Berlin, 1967, p. 729.

^{xxii} Ik ga hierbij gemakshalve uit van schriftelijk taalgebruik. Het is natuurlijk niet uitgesloten, waarschijnlijk zelfs, dat het woord "sport" allereerst in gesproken taal is gebruikt, bijvoorbeeld door een bezoeker van Engeland die, eenmaal weer thuis in Nederland, over zijn kennismaking met sport in Engeland heeft verhaald. Zo opgevat zou de oudste 'vindplaats' nog aanzienlijk ouder kunnen zijn.

^{xxiii} Het archief is te raadplegen via: www.archiefleeuwarder-courant.nl. Het woord "sport" komt al veel eerder in de krant voor, maar dan in de betekenis van 'onderdeel van een trap'.

^{xxiv} Nicoline van der Sijs. *Chronologisch woordenboek. De ouderdom en herkomst van onze woorden en hun betekenissen* [handelseditie

van haar proefschrift: *Etymologie in het digitale tijdperk: een chronologisch woordenboek als praktijkvoorbeeld*]. Amsterdam, 2001, pp. 274-275.

^{xxv} Van der Sijs, *a.w.* noot 24, p. 487; Van Veen † en Van der Sijs, *a.w.* noot 11, p. 111.

^{xxvi} Van Veen † en Van der Sijs, *a.w.* noot 11, p. 771 resp. 434.

^{xxvii} Miermans, *a.w.* noot 2, pp. 71-79.

^{xxviii} Over wielclubs is weinig geschreven. Ik heb net een studie gepubliceerd over 'T.O.G.I.D.O., een Leeuwarder fietsclub (1903-1906)'. In: *de Sportwereld*, nr. 48 (lente 2008), pp. 3-13).

^{xxix} *Leeuwarder Courant*, 2 februari 1886, p. 1. In een advertentie d.d. 1 oktober 1885 roept de uitgever van de *Sport-Almanak* verenigingen op zich te melden voor de uitgave voor 1886 (bron: *Leeuwarder Courant*, 3 oktober 1885, p. 4). Op basis daarvan zet ik het aantal verenigingen van ongeveer 150 op eind 1885.

^{xxx} Stokvis, *a.w.* noot 4, p. 37.

^{xxxi} Van Bottenburg, eerste *a.w.* noot 4, pp. 221-222. Van Bottenburg komt voor wat betreft de 'inheemse' sporten op 1.227 verenigingen, voor gymnastiek bedraagt dat aantal 219, terwijl cricket, golf, hockey en tennis 'elk minder dan twintig' verenigingen tellen; 'alleen het aantal voetbalclubs lag wat hoger'. Het kaatsen - hoewel rond 1900 al vrijwel beperkt tot Friesland - was toentertijd relatief gezien nog een grote sport: de kaatsbond telde in 1903 een 2.000 leden (zie: Doekle Yntema. 'De KNKB en zijn afdelingen: het fundament van de bond'. In: Pieter Breuker (eindred.). *Kaatsen: lange traditie, levende sport; bij het eeuwfeest (1897-1997) van de Koninklijke Nederlandse Kaatsbond (KNKB)*. Leeuwarden/Ljouwert, 1997, p. 120. De genoemde aantallen zeggen nog niet alles omdat ze de ongeorganiseerde sportbeoefenaars buiten beschouwing laten. Het meest sprekende voorbeeld daarvan vormt het schaatsen.

^{xxx} J.W.G. Coops, Mr. H. van Manen en Mr. J.J. Koeleman (red.). *Haagsche Cricketclub 1878-1928*. 's-Gravenhage, 1928, p. 5.

^{xxx} *Franeker Courant*, 4 april 1922, p. 1.

^{xxx} Theodor Rulemann. *Das groÙ illustrierte Sportbuch; ausführliche Darstellungen der modernen Sportarten [...]*. Berlin, z.j. [± 1908], p. [IV].

^{xxxv} Jan ter Gouw. *De volksvermaken*. Haarlem, 1871, pp. 563-564.

Ter Gouw heeft het evenmin op paardenrennen begrepen: 'Men leest jaarlijks in de dagbladen, hoeveel edele Lords zich er bij hebben geruïneerd, en huizen en schilderijen, paarden en stallen verkopen om hun verlies te betalen [...]. Wij houden het met onze oude vaderlandsche harddraverijen, waar de lieden zich meer bij vermaken en minder ruïneren.' (p. 581).

^{xxxvi} Frederik Nagtglas. *Iets over volksvermaken; bekroonde prijsverhandeling, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. Amsterdam/ Deventer/ Leiden, 1866, p. 45.

³⁷ In de inleiding op zijn boek (p. 3) schrijft Nagtglas onder meer: 'De lust voor goede volksfeesten moge verflauwd zijn, - weggestorven is die nog niet; door belangstelling, volharding en verstandige leiding is herstel mogelijk. Om dit te bewerken, dient echter gelet te worden op ons eigenaardig volkskarakter en sterk

ontwikkeld nationaliteitsgevoel. Afkeerig van 't geen vreemd is, zal ons volk het meest aangetrokken worden door die uitspanningen, welke, gegrond in onzen Nederlandschen landaard, hier oudtijds in gebruik waren. Aan bouwstoffen voor dergelijke vermaken ontbreekt het niet. Het verledene is rijk genoeg, om, gewijzigd naar den beschavingstoestand van onzen tijd, een schone toekomst te bereiden.'

In de laatste zin geeft Nagtglas ook aan dat het zonder meer bewaren van de volksvermaken niet genoeg is: ze moeten worden 'gewijzigd naar den beschavingstoestand van onzen tijd.' Die gedachte herhaalt hij verderop, waar hij stelt dat het nodig is 'om de hinderpalen uit den weg te ruimen, welke de veredeling der volksvermaken tegenhouden.' (p. 51). Ter Gouw (die, zeer opmerkelijk, Nagtglas in zijn studie volkomen negeert. Jalousie de métier?) heeft letterlijk hetzelfde oogmerk: 'Veredeling van 't Volksvermaak!' (Ter Gouw, *a.w.* noot 35, p. 95). Dat streven is een typische uiting van het wijdverbreide negentiende-eeuwse burgerlijke beschavingsoffensief. Zie: Pieter Breuker. 'Acht eeuwen kaatsen: van Frans kloostervermaak tot Fries cultuurbezit'. Te verschijnen in het decembernummer 2008 van *Leidschrift*.

xxxvii *Leeuwarder Courant*, 9 april 1892, p. 5.

xxxviii Idem, 11 juni 1894, p. 2 resp. 11 april 1895, p. 2.

xxxix Idem, 1 oktober 1886, p. 2.

xl Idem, onder meer 19 juli 1895, p. 5, 5 augustus 1895, p. 2 en 10 september 1886, p. 2.

xli Bijvoorbeeld in de krant van 18 september 1895, p. 6: 'Een gezonde tak der sport is de beoefening der gymnastiek.' Ter Gouw (*a.w.* noot 35) is over (moderne) school- en kamergymnastiek op zijn best neutraal (pp. 304 en 375), maar vaker expliciet afwijzend (pp. 285, 297 en 313): hij stelt daar de (oude en vrije) 'straatgymnastiek' tegenover, waartoe hij onder meer 'de volgende exercitiën' rekent: 'het loopen op houten en ijzeren leuninggen zonder balanceerstok; het molendraaijen; het loopen op de handen [...] het klimmen in boomen en lantarenpalen, op de wippen der bruggen, ja op de torens zelfs' (p. 313). Daarbij sluit zijn opmerking over 'natuurgymnastiek' aan: 'De mensch is van nature geneigd tot het bewegen van armen en beenen, wat in de taal der pedagogen "de Natuurgymnastiek" heet. En daarom is ook het stil zitten op een schoolbank zoo'n ijselijke plaag voor de jongens.' (p. 10). Het zal niet verbazen dat Ter Gouw daarentegen 'turnoefeningen' in een negatieve context noemt (p. 92). Ter Gouw laat zich in het algemeen gesproken positief uit over het oude en (in zijn ogen daarmee) oorspronkelijke, terwijl hij weinig van vernieuwingen moet hebben. Ik geef daarvan één voorbeeld: 'Weldra zullen, door de vereenigde magt van moderne beschaving en verbeterde policie, ook de laatste overblijfselen der oude straatvermaken weggevaagd, en door één nieuw en algemeen vervangen worden. Het straatvermaak der toekomst zal zijn – het c o u r a n t e n l e z e n.' (pp. 663-664). Dat betekent overigens niet dat Ter Gouw kritiekloos tegenover alle oude volksvermaken staat: zo verzet hij zich tegen mens- en dierkwellende vermaken (bijvoorbeeld op pp. 571 en 595 resp. 597). Die houding past uiter-

aard in zijn streven naar veredeling van de volksvermaken (zie noot 37).

xlii 'Jan Cornelis Burkens. 'Wielrijden'. In: Jan Feith, *a.w.* noot 15, p. 235. Fietsers hadden tot in de 20ste eeuw een slechte naam: ze verstoorden de rust van mens en dier op het platteland, veroorzaakten ongelukken en heetten ongemanierd in de omgang met hun medemens. Zie: Pieter Breuker, *a.w.* noot 28, pp. 7-8.

xliiii Ook uit 1894 dateert een vindplaats bij Wytze Petrus de Vries. *De Lapekoer fen Gabe-Skroar trochskodde [...]*. Deventer, 1894, p. 11.

xliv Waling Dykstra. *Feestrede, útspritsen to Ljouwert by 't oantinken fen 't fyftichjierrig birstean fen 't Selskip for fryske tael- en skriftenken-nisse*. Ljouwert, z.j. [1894], p. 21.

xlvi Cornelis Kruyskamp. *Van Dale; Groot Woordenboek der Nederlandse Taal [...]*. 's-Gravenhage, 1976¹⁰, p. 2809.

xlvii 'Sportliederen'. In: *Algemeen Nederlandsch Studentenweekblad "Minerva."*; extra nummer voor de Groninger lustrunfeesten van September 1894, uitgaande van de Groninger Redactie, p. 5. Met dank aan collega professor dr. Siemon Reker, die me op beide 'Sportliederen' heeft gewezen.

xlviii Van der Sijs, *a.w.* noot 24, heeft over de periode 1801-1900 345 en over 1901-2000 1429 leenwoorden uit het Engels gevonden (de cijfers voor het Frans zijn 1382 resp. 487 (p. 214)). Alleen voor sport noemt Van der Sijs voor de negentiende eeuw 13 en voor de twintigste eeuw 30 met zekerheid aan het Engels ontleende termen (pp. 487-489).

xlix Het gaat om Antoon ('Toon') Abspoel. Zie: Jurryt van de Vooren. 'Vergeten sporthelden: Toon Abspoel'. Op: www.sportgeschiedenis.nl, d.d. 23 augustus 2007. Uit Van de Voorens stuk is het precieze beginjaar niet op te maken. Tot voor kort gold John Coucke als eerste Nederlandse sportjournalist. Zie bijvoorbeeld: Ruud Paauw. 'Vijftig jaar sportjournalistiek in Nederland'. In: Wilfred van Buuren en Theo Stevens (red.). *Sportgeschiedenis in Nederland*. Amsterdam, 1998, p. 68. In zijn *Honderd jaar sport [...]* (Amsterdam, 1960) stelt Marcus Jan Adriani Engels: 'In de tachtiger jaren [van de negentiende eeuw] voelden de Nederlandse kranten zich verre verheven boven hardloperijen, voetballen of ander jongenswerk' (p. 33).

l Dan worden - een enkele voorloper als de Haagsche Cricket Club (1878) en de Haarlemsche Football Club (1879) buiten beschouwing gelaten - ook de eerste op Engelse leest geschoeide clubs gesticht.

¹ Ik ga in dit artikel helemaal niet in op de rol van het leger bij de invoering en (verdere) popularisering van sport, met name gymnastiek, maar verder ook bijvoorbeeld schermen en zwemmen. Het onderwerp verdient evenwel nog eens een monografie, waarbij zowel aandacht moet worden besteed aan de sport voor de militaire elite als voor de 'gewone' soldaten. Zie voor de eerste groep vooral: Peter Los. *Sport en gymnastiek op de Koninklijke Militaire Academie; 175 jaar militaire lichaamsbeweging*. Ongepubliceerde doctoraalscriptie UvA. Amsterdam, 2002.

li *Gids voor de bezoekers der Historische Tentoonstelling van Friesland*

[...]. Leeuwarden, 1877, pp. 263-266.

lii Zie daarvoor bijvoorbeeld: Samuel Sr. Coronel. *Herinneringen aan de historische Tentoonstelling van Friesland*. Leeuwarden, 1878, hoofdstuk IX: 'Volksvermaken' (pp. 116-132).

liii J.H. Rijpkema. *Gedenkschrift bij het 50-jarig bestaan van den Frieschen Ijsbond 1886-1936 [...]*. Leeuwarden, 1936, p. 4.

liv Zie voor werking en gebruik van het hulpmiddel: 'De Sportmeter'. In: *Nieuwsblad van Friesland*, 18 maart 1905, p. 2.

lv *Leeuwarder Courant*, 12 februari 1887, p. 2.

lvi *Idem*, 23 april 1888, p. 6.

lvii *Idem*, 29 december 1888, p. 4.

lviii Het kaatsen werd, door toedoen van de kaatsclub 'Bolsward', trouwens pas later toegevoegd. Het eens algemeen in Nederland gangbare spel was, zoals al opgemerkt in noot 31, aan het eind van de 19de eeuw al grotendeels tot Friesland beperkt. Zie: Pieter Breuker. "Boerenkaatsen' in Zuid-Holland: een verdwenen cultuurgood'. In: Pieter Breuker. *Oan de hang; in samling skôgingen, artikels en lêzingen oer keatsen, keatshistoarje, keunst en kultuer*. Dronryp, 1998, pp. 66-86.

lix *Leeuwarder Courant*, 16 april 1892, p. 5 resp. 7 mei 1892, p. 2 resp. 9 mei 1892, p. 9 resp. 1 augustus 1892, p. 5. Ik heb me in de bronnen over de tentoonstelling beperkt tot de *Leeuwarder Courant*: die berichtte daarover dan wel niet wekelijks, maar toch zeer regelmatig, waarmee tegelijk duidelijk wordt hoeveel belang er - ook in het 'afgelegen' Friesland - aan het evenement in Scheveningen werd gehecht. Het waterrijke Friesland had overigens zijn eigen 'commissie' voor de 'ijs- en sneeuwspport', bestaande uit Sjouke H. Hylkema, Reitze Bloembergen en Marcus Mz. van Heloma, drie vooraanstaande Friezen (*Leeuwarder Courant*, 9 mei 1892, p. 9).

lx De *Leeuwarder Courant* van 21 september 1892 (p. 2) meldt dat er tot en met 18 september 563.057 bezoekers waren geweest.

lxi Vriendelijke mededeling van drs. Daniël Rewijk. Het lijkt me geen toeval te zijn dat juist een randstedelijke (en liberale) krant zoveel aandacht aan de tentoonstelling schonk, omdat verreweg de meeste sportverenigingen in de Randstad waren gesitueerd. Van de weliswaar over het gehele land verspreide 469 verenigingen die zich in het 'Sportalbum' presenteerden, luidt qua plaats van herkomst de top-vijf als volgt: Amsterdam: 82; Rotterdam: 37; Den Haag: 31; Haarlem: 17 en Utrecht: 11 (samen 178). Gerekend naar aantallen plaatsen per provincie waren vooral Noord-Brabant en Noord-Holland goed vertegenwoordigd, maar ook Gelderland, Zuid-Holland en Friesland lieten zich zien.

lxii *Officieel Gedenboek van de feestelijke ontvangst en de inhuldiging van Hare Majesteit Koningin Wilhelmina Helena Pauline Maria [...]*. Amsterdam, z.j., p. 435.

lxiii Het Sportalbum wordt bewaard in het Koninklijk Huisarchief. Op www.koninklijkhuis.nl/content.jsp?objectid is veel informatie over het Sportalbum te vinden. Ik hoop binnenkort in een aparte studie aandacht te besteden aan dat fraaie en in sporthistorisch opzicht belangrijke document.

lxiv Hoewel ik daarvan niet veel bewijzen ben tegengekomen,

beperkte het begrip zich ook niet altijd tot louter fysieke activiteiten. Tot de wedstrijden tijdens de Internationale Sport-, Visscherij en Paardententoonstelling te Scheveningen behoorde, zij het pas 'na herhaalden en toenemenden aandrang' ook het schaken, maar met levende schaakstukken! Ook die vernieuwing kwam uit Engeland: 'In ons land is [een] dergelijke schaakwedstrijd met levende figuren nog niet gehouden, maar in Engeland zijn zij veel in zwang en maken grooten opgang.' (*Leeuwarder Courant*, 24 september 1892, p. 2).

lxv Willem Mulier, *a.w.* noot 8, ongenummerde pagina voorin respectievelijk [pp. 191-192].

lxvi Jonkheer Johannes ('Jan') Feith is in 1874 geboren.

lxvii In: Jan Feith (red.), *a.w.* noot 15, p. 42. Op bladzijde 46 maakt Bredius overigens verschil tussen zwemmen als 'lichaamsoefening' in de zin van fysieke activiteit en als wedstrijdssport. Het woord 'lichaamsoefening' in eerstgenoemde betekenis komt al in de achttiende eeuw voor: Johannes le Francq van Berkhey. *Natuurlyke Historie van Holland*. Derde deel, derde stuk. Amsterdam, 1773, p. 1397. In het volgende citaat, oorspronkelijk uit 1838, kunnen we 'Engelsche ligchaams-oefeningen' als een vroege omschrijving van het woord "sport" opvatten: 'niets wilde [in 'eenige gesprekken met den Engelschman'] vatten: tot dat ik, bij toeval, het gesprek op Engelsche ligchaams-oefeningen en volksvermaken bragt.' In: (via google) *iWNT*, s.v. "volksvermaak") Jacob Geel. *Onderzoek en Phantasie; Gesprek op den Drachenfels; Het Proza*. Leiden, 1871³, p. 25.

lxviii In: Jan Feith, *a.w.* noot 15, p. 56.

lxix Ook Ter Gouws centrale term "(volks)vermaak" is bepaald niet eenduidig. Hij zegt daarover meteen in zijn "Inleiding": 'Wat Volksvermaken zijn, weet ieder, ja beter dan een "taalgeleerde" 't zou kunnen "definiëren".'

Toch geeft hij een toelichting: zowel het begrip 'volk' als 'vermaken' neemt hij 'in den ruimsten zin', het eerste lid betreft dus 'niet uitsluitend het *plebs*, maar de geheele natie, met haar Vorsten en Edelen zelfs' en in het tweede lid gaat het niet alleen om wat 'b.v. in de couranten als "Vermakelijkheden" wordt aangekondigd, of bij openbare feesten als "Volksvermaken" wordt aangerigt. Ik versta daaronder ook allerlei oude gebruiken, waarbij gezongen en gesprongen, en natuurlijk ook gegeten en gedronken wordt; alle spel van ouden en jongen; elke traditioneele volkspret, al begrijpen ook velen niet eens meer, waar de pret eigenlijk om is; ja, alle dingen, die tot eenige vrolijkheid aanleiding geven, - begrafenissen en vechtpartijen zelfs niet uitgezonderd.' (p. 1). In zijn boek gebruikt hij, min of meer als synoniemen voor "(volks)vermaak", ook "spel", "(volks)pret" en "(volks)uitspanning" (passim). Op één plaats scheidt hij, onder het aanwenden van nog weer een nieuwe aanduiding, een zekere terminologische duidelijkheid: 'liefhebberijen' zijn de 'vermaken van enkelen', maar omdat 'de som van al die enkelen het volk is, - zoo is ook de som van alle liefhebberijen volksvermaak' (p. 685).

lxx Anthony Winkler Prins (hoofddred.). *Geïllustreerde encyclopaëdie: Woordenboek voor Wetenschap en Kunst, Beschaving en*

Nijverheid. Deel 13. Amsterdam, 1880.

lxxi Op zichzelf is die aanduiding dubbelzinnig; ze kan een louter etymologische betekenis hebben (verwijzen naar de niet-Nederlandse herkomst), maar ook aangeven dat het woord nog als vreemd wordt ervaren.

lxxii Miermans, *a.w.* noot 2, pp. 22-30; Stokvis, *a.w.* noot 4, pp. XV-XIX. Stokvis stelt betekenis en gebruik van de termen "sport", "(volks)vermaak", "lichaamsoefening", "gymnastiek" en "spel" overigens al te eenvoudig voor (pp. XVIII-XIX). Het is opvallend dat de sportsocioloog Van Bottenburg zich in zijn *Verborgene competitie* [...] helemaal niet aan een definitie waagt.

lxxiii Johan Steenbergen. *Grenzen aan de sport; een theoretische analyse van het sportbegrip*. Maarssen, 2004.

lxxiv Wel heb ik in principe onderscheid gemaakt tussen (traditioneel) "vermaak" (door mij soms ook met "spel" aangeduid) en (moderne) "sport".

lxxv J.A.H. [Jockin]. *Het Sportboek; handleiding voor openlucht-sporten*. Amsterdam, z.j. [1908], p. 5 resp. 7.

Literatuur

Adriani Engels, Marcus Jan. *Honderd jaar sport [...]*. Amsterdam, 1960.

Algemeen Nederlandsch Studentenweekblad "Minerva."; extra nummer voor de Groninger lustrumfeesten van September 1894, uitgaande van de Groninger Redactie, p. 5.

Bottenburg, Maarten van. 'Verbreiding en onderscheiding; enige hoofdlijnen in de sociale geschiedenis van de sport in Nederland'. In: Wilfred van Buuren en Peter-Jan Mol (red.). *In het spoor van de sport; hoofdlijnen uit de Nederlandse sportgeschiedenis*. Haarlem, 2000.

Bottenburg, Maarten van. *Verborgene competitie; over de uiteenlopende populariteit van sporten*. Nieuwegein, 2004².

Breuker, Pieter. 'Boerenkaatsen' in Zuid-Holland: een verdwenen cultuurgoed'. In: Pieter Breuker. *Oan de hang; in samling skôgingen, artikels en lêzingen oer keatsen, keatshistoarje, keunst en kultuer*. Dronryp, 1998, pp. 66-86.

Breuker, Pieter. 'Datering en acceptatie van het woord "sport" in het Nederlands'. In: *de Sportwereld*, nr. 38/39 (december 2005), pp. 4-7.

Breuker, Pieter. 'De beginjaren van croquet in Nederland, ± 1870 tot ± 1900'. In: *de Sportwereld*, nr. 43 (winter 2006), pp. 3-10.

Breuker, Pieter. 'T.O.G.I.D.O., een Leeuwarder fietsclub (1903-1906)'. In: *de Sportwereld*, nr. 48 (lente 2008), pp. 3-13.

Burkens, Jan Cornelis. 'Wielrijden'. In: Jan Feith. (red.). *Het boek der sporten*. Amsterdam, z.j. [1900], pp. 225-260.

Bijlsma, Hedman en Karel Verbeek. 'Niet over één nacht ijs'; geschiedschrijving van de schaatsport in Nederland ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Koninklijke Nederlandsche Schaatsenrijders Bond. Z.p., z.j. [1982].

Coops, J.W.G., Mr. H. van Manen en Mr. J.J. Koeleman (red.). *Haagsche Cricketclub 1878-1928*. 's-Gravenhage, 1928.

Coronel, Samuel Sr. *Herinneringen aan de historische Tentoonstelling van Friesland*. Leeuwarden, 1878.

Dykstra, Waling. *Feestrede, útspritsen to Ljouwert by 't oantinken fen 't fyftichjierrig bistan fen 't Selskip for fryske tael- en skriftenkennisse*. Ljouwert, z.j. [1894].

Francq van Berkhey, Johannes Ie. *Natuurlyke Historie van Holland*. Derde deel, derde stuk. Amsterdam, 1773.

Franeker Courant, 4 april 1922, p. 1.

Geel, Jacob. *Onderzoek en Phantasie; Gesprek op den Drachenfels; Het Proza*. Leiden, 1871³.

Gent, Jacques van. *Het cricketspel. Proeve van een duidelijk en volkomen denkbeeld*. Leiden, 1995 [heruitgave van 1848].

Gids voor de bezoekers der Historische Tentoonstelling van Friesland [...]. Leeuwarden, 1877.

Gorter, Simon. *Letterkundige Studiën*. Met een voorwoord van J.G. de Hoop Scheffer. Eerste deel. Amsterdam, 1871.

Gouw, Jan ter. *De volksvermaken*. Haarlem, 1871.

Horn, Nico van. 'Terug naar school!' In: *de Sportwereld*, nr. 33 (mei 2004), p. 12.

<http://www.koninklijkhuis.nl/content.jsp?objectid>

<http://www.ned.univie.ac.at/non/landeskunde/nl/h11/link2-3htm>

Huggins, Mike. *The Victorians and Sport*. London/New York, 2004.

Jaeger, A. [pseudoniem voor J. Kramers]. *A New Pocket-Dictionary of the English and Dutch and Dutch and English Languages*. Gouda, 1859.

[Jockin], J.A.H. *Het Sportboek; handleiding voor openlucht-sporten*. Amsterdam, z.j. [1908].

Keller, Gerard. *Geïllustreerd Uitspanningsboek voor jongens. Naar het Hoogduitsch*. Utrecht, z.j.³

Kramers, Jacob. *Algemeene Kunstwoordentolk, bevattende de vertaling en verklaring van alle vreemde woorden en zegswijzen, die in geschriften van allerlei aard, in de taal der Zamenleving, in handel, bedrijf enz. voorkomen*. Gouda, 1847.

Kruyskamp, Cornelis. *Van Dale; Groot Woordenboek der Nederlandse Taal [...]*. 's-Gravenhage, 1976¹⁰.

www.archiefleeuwardercourant.nl

Los, Peter. *Sport en gymnastiek op de Koninklijke Militaire Academie; 175 jaar militaire lichaamsbeweging*. Ongepubliceerde doctoraalscriptie UvA. Amsterdam, 2002.

Miermans, Cees. *Voetbal in Nederland; maatschappelijke en sportieve aspecten*. Assen, 1955.

Mock, J.L. 'Paardensport'. In: Jan Feith (red.). *Het boek der sporten*. Amsterdam, z.j. [1900], pp. 126-145.

Mulier, Willem. *Wintersport*. Haarlem, z.j. [1893].

Mulier, Willem. *Cricket*. Haarlem, 1897.

Nagtglas, Frederik. *Iets over volksvermaken; bekroonde prijsverhandeling, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. Amsterdam/ Deventer/ Leiden, 1866.

Nieuwsblad van Friesland, 18 maart 1905, p. 2.

- Officiëel Gedenboek van de feestelijke ontvangst en de inhuldiging van Hare Majesteit Koningin Wilhelmina Helena Pauline Maria [...]. Amsterdam, z.j.
- Oltheten, Harry. 'De geschiedenis van het cricket in Nederland (1883-2008)'. In: *de Sportwereld*, nr. 42 (herfst 2006), p. 30.
- Oxford Etymological Dictionary, on line-versie.
- Paauw, Ruud. 'Vijftig jaar sportjournalistiek in Nederland'. In: Wilfred van Buuren en Theo Stevens (red.). *Sportgeschiedenis in Nederland*. Amsterdam, 1998, pp. 67-78.
- Rulemann, Theodor. *Das große illustrierte Sportbuch; ausführliche Darstellungen der modernen Sportarten [...]*. Berlin, z.j. [± 1908].
- Rijkema, J.H. *Gedenkschrift bij het 50-jarig bestaan van den Frieschen Ijsbond 1886-1936 [...]*. Leeuwarden, 1936.
- Steenbergen, Johan. *Grenzen aan de sport; een theoretische analyse van het sportbegrip*. Maarssen, 2004.
- Stokvis, Rudolf (Ruud). *Strijd over sport; organisatorische en ideologische ontwikkelingen*. Deventer, 1979.
- Sijs, Nicoline van der. *Chronologisch woordenboek. De ouderdom en herkomst van onze woorden en hun betekenissen* [handelseditie van haar proefschrift: *Etymologie in het digitale tijdperk: een chronologisch woordenboek als praktijkvoorbeeld*]. Amsterdam, 2001.
- Veen, P.A.F. van † en Nicoline van der Sijs. *Groot Etymologisch woordenboek; de herkomst van onze woorden*. Utrecht/Antwerpen, 1997.
- Vooren, Jurryt van de Vooren. 'Vergeeten sporthelden: Toon Abspoel'. Op: <http://www.sportgeschiedenis.nl>, d.d. 23 augustus 2007.
- Vries, Wytze Petrus de. *De Lapekoer fen Gabe-Skroar trochskodde [...]*. Deventer, 1894.
- Winkler Prins, Anthony (hoofddred.). *Geïllustreerde encyclopædie: Woordenboek voor Wetenschap en Kunst, Beschaving en Nijverheid*. Deel 13. Amsterdam, 1880.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal*, deel 14. 's-Gravenhage/Leiden (1936).
- Yntema, Doekle. 'De KNKB en zijn afdelingen: het fundament van de bond'. In: Pieter Breuker (eindred.). *Kaatsen: lange traditie, levende sport; bij het eeuwfeest (1897-1997) van de Koninklijke Nederlandse Kaatsbond (KNKB)*. Leeuwarden/Ljouwert, 1997, pp. 113-120.

Fitness en het populariseringsmodel

Een repliek aan Daniël Rewijk

R. Stokvis

In 'De Sportwereld' no. 48, het lentenummer van 2008 heeft Daniël Rewijk een interessante bespreking geschreven van het boek *'Fitter, harder en mooier. De ontweersaanbare opkomst van de fitnesscultuur'*, van Ivo en Hilvoorde en ondergetekende. Een flink deel van zijn bespreking betreft de toepasbaarheid van het populariseringsmodel ter verklaring van de verspreiding en popularisering van fitness. Volgens hem is dat model maar in beperkte mate van toepassing en kunnen belangrijke kenmerken van de wijze van verbreiding en popularisering van fitness er niet mee verklaard worden. Daar zijn we het niet mee eens. Rewijk geeft toe dat de oorsprong van de moderne fitness in zijn verschillende vormen in de VS ligt. Dat is in overeenstemming met het model. Vervolgens zouden die vormen dan ontwikkeld moeten zijn door een prestigieuze elite in dat land. Dat is volgens Rewijk weinig overtuigend aangetoond. We denken dat hij niet goed gelezen geeft. Wat hardlopen en aerobics betreft hebben we gewezen op de grote invloed van de bij het Amerikaanse ruimtevaartprogramma betrokken arts Kenneth Cooper, met zijn inzichten over de voordelen van aerobe trainingvormen. Het hardlopen werd het eerst populair in het milieu van managers en professionals en intellectuelen in het Noord Oosten van de VS, rondom Boston. We hebben ook aanwijzingen gevonden dat in Nederland mannen uit de hogere sociale lagen met hardlopen begonnen zijn. De precieze aard van de vrouwelijke deelnemers aan de eerste aerobicsprogramma's in de VS hebben we niet kunnen nagaan, maar de door ons als pionierster aangehaalde Jacki Sorensen begon eind jaren zestig met haar lessen op luchtmachtbases in de VS. Pas een jaar of tien later gingen filmsterren etc. als internationale verspreiders van aerobics functioneren. Wat kracht- en spiertraining betreft hebben we niet voor niets een hele pagina gewijd aan de bodybuildingdemonstratie in 1976 in een van de meest prestigieuze musea van New York, het Whitney Museum of American Art. Onder de titel *'Articulate muscle: the body as art'*, werd toen voor een gerenommeerd New Yorks publiek, waarin zich tal van beroemdheden bevonden, door onder andere Arnold Schwarzenegger getoond hoe de lichamen van bodybuilders leken op beeldhouwwerken van klassieke kunstenaars. We hebben dit evenement benadrukt, juist om te laten zien dat ook bij de popularisering van krachttraining eerst sprake was van acceptatie ervan door een sociale elite in de VS. De kwestie dat er in het begin van de twintigste eeuw in Europa al vormen van lichaamsoefening bestonden die op aerobics leken en die door vrouwen uit elitekringen beoefend werden, maar

niet populair werden, is juist een duidelijke illustratie van het punt dat een activiteit zich alleen verspreid als het in het meest prestigieuze land van de wereld populair is. Pas toen aerobics onder Amerikaanse vrouwen populair geworden was verspreidde het zich ook in Europa. Niet de sportificatie van de ritmische gymnastiek, maar het conservatieve pedagogische karakter van de gymnastiekwereld zien wij als voornaamste oorzaak van de relatieve achteruitgang van de gymnastiekbeoefening.

Het populariseringsmodel is ontwikkeld ter verklaring van de verspreiding van de moderne georganiseerde sporten. Bij toepassing op de popularisering van fitness moet rekening gehouden worden met het ontstaan van nieuwe verspreidingskanalen zoals film, televisie, video en het internet. Deze kanalen kunnen tot een zekere mate van democratisering van het populariseringsproces leiden, waarmee ten tijde van de oorspronkelijke formulering van het model nog geen rekening gehouden werd. Door deze democratiserende werking was het inderdaad mogelijk dat de krachttraining in Nederland zich niet duidelijk vanuit Nederlandse elitekringen over lagere klassen verspreiden. Nederlanders uit alle sociale klassen konden direct kennis maken met nieuwe in de VS populaire activiteiten die aansloten bij hun eigen lichaamsidealen. Het is juist een buitengewoon interessant terrein van onderzoek om na te gaan in hoeverre de popularisering van allerlei moderne en modieuze vormen van sport en lichaamsoefening nog door middel van een versie van het populariseringsmodel begrepen en verklaard kunnen worden, waarbinnen rekening gehouden wordt met de effecten van de moderne media.

Nog kort iets over het laatste deel van Rewijks bespreking. We hebben inderdaad alleen maar schetsmatig de algemene condities beschreven die de belangstelling voor allerlei nieuwe vormen van lichaamsoefening hebben doen toenemen, de verdikkingstendens in combinatie met het slankheidsideaal. Het zal iedere lezer van ons boek duidelijk zijn dat het ontstaan en de kenmerken van deze condities zelf niet het onderwerp van ons boek vormen. De literatuur die Rewijk vervolgens aanhaalt uit Crums *Over versporting van de samenleving* lijkt ons de lezers niet veel verder te helpen. De verklaring die in Crums boek wordt geleverd over de opkomst van de fitness, een reactie op de wedstrijdgeoriënteerde sport, lijkt ons onjuist. In eerdere versies van Crums werk verklaarde hij op die manier de opkomst van de recreatieve sportbeoefening. Dat is echter iets heel anders dan fitness.

Jan Dionys Viruly, wielrenner en bestuurder

Wim Adriaansen

In de onlangs verschenen biografie van de vliegerschrijver Jons Virulyⁱ wordt ruim aandacht gegeven aan diens wielloopbaan als amateur in het begin van de jaren twintig van de vorige eeuw. Dat wielrennen heeft hij niet van een vreemde want zijn vader, Dio Viruly, had al eerder naam gemaakt in deze toen nog erg elitaire sport. Over Jons Viruly een volgende maal.

Dio Viruly is in 1882 geboren in Rotterdam. Hij woont rond de eeuwwisseling bij zijn moeder in Breda. In zijn jonge jaren is hij een aantal seizoenen lang actief als amateur in de wielensport.ⁱⁱ In die tijd, zo rond het jaar 1900, worden de wielbanen nog uitsluitend bevolkt door aristocraten en andere notabelen, zo schrijft Rewijkⁱⁱⁱ in de inleiding bij een korte biografie over een andere Bredase wielrenner, jonkheer Gerard Bosch van Drakestein. Het wielrennen is dan ook een amateursport, waarbij de amateurstatus nauw is gedefinieerd. Men mag geen geldelijke beloning accepteren en de eer in de sport bestaat uit de lauwerkrans en de bloemen. Meer niet.

Dio Viruly neemt aan een aantal wedstrijden deel, waaronder de Nederlandse kampioenschappen op de baan. Niet onverdienstelijk, zoals zijn biografie in het gezaghebbende en leerzame boek van de sportjournalist George Hogenkamp over de eerste decennia van de wielersport in ons land laat zien. Als rond die eeuwwisseling de fiets binnen het bereik van de middenklasse komt en het geld een rol gaat spelen verandert het karakter van de sport. De elite trekt zich terug van het wielrennen en kiest voor andere takken van sport zoals motor- en autorijden en de vliegsport.

Het wielrennen in de tijd van Viruly sr., aldus Rewijk^{iv}, beperkt zich voornamelijk tot de wielbaan, want het houden van wedstrijden op de openbare weg wordt als

te gevaarlijk beschouwd. De wetgeving verbiedt zelfs vanaf 1905 dit soort wedstrijden, behoudens uitzondering. Omdat het wielrennen als gevaarlijk wordt gezien wordt een verzoek om ontheffing dan ook slechts sporadisch gehonoreerd.

Voor eigen publiek

In het jaar 1902 komt er, mede door toedoen van Viruly, in Breda een wielbaan achter de Baronielaan, langs de oever van het riviertje De Mark. Op 4 juni vindt de officiële opening plaats. Het is een mooie dag en er is belangstelling van wielrenners uit het gehele land. Er is een aantal wedstrijden over de dag verdeeld, waar het publiek graag op afkomt. Dio Viruly doet samen met Goethart mee op het nummer multiplet-race over 2 kilometer. Tandem zouden wij zeggen. Ze winnen de eerste serie en later, onder luid gejuich van de omstanders, ook overtuigend de finale. Het *Dagblad van Noord-Brabant*, dat verslag doet van het evenement, merkt op dat Viruly rijdt in de Transvaalse kleuren en dat hij op een prachtige manier de bochten neemt.^v Omstreeks 1905 is op een avond de houten wielbaan in vlammen opgegaan.^{vi}

Ultimatum

De familie Viruly vindt het wielrennen eigenlijk maar niks. Naar verluidt stelt zijn toekomstige schoonvader, een militair arts in Breda, een ultimatum als hij om de hand van diens dochter vraagt. Dat ultimatum is stoppen met fietsen en een ordentelijke baan zoeken. Hij kiest eieren voor zijn geld^{vii}, trouwt met Tonnie Butner en besluit tot een opleiding tot gemeentesecretaris. Hij krijgt al spoedig een aanstelling als volontair op de gemeentesecretarie in Teteringen. In juni 1906 wordt hij door de Raad van Teteringen ook benoemd tot 'ambtenaar van den burgerlijken stand'. Het is een onbezoldigde functie. Hij is de 'vierde ambtenaar van den burgerlijke stand' en zal alleen als zodanig optreden als de anderen verhinderd zijn. Bij het vertrek van een van hen in 1908 wordt het aantal teruggebracht tot drie. Viruly is dat jaar geslaagd als kandidaat gemeentesecretaris. In de adreslijst van Breda wordt in 1908 achter zijn naam vermeld dat hij secretaris is van de militie-raad.

Maar hij blijft, op afstand, het wielrennen trouw. In 1903 is hij aanwezig bij wedstrijden op de wielbaan in Bergen op Zoom, waar Gerard Bosch van Drakestein

als nieuweling zal koersen. Bosch komt ten val en Viruly treedt regelend op.^{viii} Dat is het begin van een levenslange vriendschap tussen beiden.

Jonkheer Gerard Bosch van Drakestein, die een aantal jaren jonger is dan Viruly, is een niet onbemiddelde telg uit een vooraanstaande familie, die enkele jaren na de eeuwwisseling de wielersport gaat beoefenen. Hij verkeert daarbij in een schemerwereld. Enerzijds is er voor hem het verbleekte ideaal van de amateur, de notabele, die alleen rijdt om de eer. Anderzijds is er de wereld om hem heen van amateurs en vooral professionals die rijden om er geld mee te verdienen. Dat hij amateur blijft en geen professional wordt is hem niet in dank afgenomen. Hij wint als ervaren wielrenner gemakkelijk de wedstrijden ten koste van de jongere amateurs.

Bosch van Drakestein krijgt, om toch een eigen inkomen te verwerven, een baantje op de gemeentesecretarie in Teteringen.^{ix} Dio en hij wonen in Breda vlak bij elkaar en gaan elke dag op de fiets naar het Teteringse gemeentehuis: 'Viruly, met wie ik onderweg nog wel eens een sprintje kon maken. Weliswaar was hij toen geen actief wielrenner meer doch hij reed nog uitstekend en demarreerde weergaloos vlug.' Bij een lange sprint weet hij zijn mede-fietser te verslaan. 'En daarmee kreeg ik vertrouwen in eigen kunnen en droomde alweer van wedstrijden in de toekomst en van overwinningen,^x zo schrijft hij later.

In juni 1907 wordt Viruly vice-voorzitter in de overkoepelende Nederlandsche Wielren Bond.^{xi} Bij de Olympische Spelen van 1908 in Londen vergezelt hij Bosch van Drakestein, die overigens dan nog geen rol van betekenis speelt in de eindklasseringen en de medailles.^{xii} In datzelfde jaar sluit Dio Viruly in Teteringen als ambtenaar van de burgerlijke stand het huwelijk van Bosch van Drakestein.^{xiii} In juni 1911, eerste pinksterdag, zien we Viruly als organisator van een veldrit over 40 km rond zijn woonplaats Breda, die door Bosch van Drakestein overtuigend wordt gewonnen.^{xiv} Hij krijgt de lauwerkrans. Het *Dagblad van Noord-Brabant*^{xv} meldt dat de eerste vijftienvijftig aangekomenen ook nog een doos manoeuvreerpen van de Bredase fabriek Kwatta krijgen. De dag wordt afgesloten met een gemeenschappelijke maaltijd. Viruly doet alles in stijl.

Burgemeester

In 1912 solliciteert Dio Viruly naar de vrijgekomen plaats van burgemeester van Westkapelle. Hij wordt benoemd en in 1913 verhuist de familie naar deze plaats op Walcheren. Dio vervult deze functie tijdens de jaren van de Eerste Wereldoorlog en combineert die met een lidmaatschap van Provinciale Staten van

Zeeland. In 1920 neemt hij om persoonlijke redenen, zoal hij zelf schrijft, ontslag en verhuist hij met zijn gezin naar Scheveningen.

Dio Viruly heeft bezittingen in Den Haag en in Scheveningen en is van plan voortaan zijn tijd daaraan te wijden. Daarnaast is hij actief in de politiek. Hij wordt bestuurslid van de Bond van Vrije Liberalen, die in 1922 is opgegaan in de vooroorlogse Liberale Partij. Viruly is van beide bestuurslid.

Nederlandse Wielerbond

Naast zijn politieke functies is Dio Viruly bestuurslid en later, tot einde 1925, voorzitter van de Nederlandsche Wielerbond. Het wielrennen is inmiddels veranderd van een elitesport in een sport voor de stoere mannen die er hun beroep van maken. En dat geeft reden tot tweespalt. Want de bestuurders van de wielerbond op landelijk en provinciaal niveau zijn in veel gevallen nog de notabelen. In de Haagse krant *Het Vaderland* lezen we dat Viruly sr. in de jaren twintig als Nederlands afgevaardigde optreedt in bijeenkomsten van de Union Cycliste Internationale, de UCI en daarbij wordt vergezeld door andere bobo's. Er komt een uitbarsting van het conflict in het midden van het derde decennium. Een groep renners is van mening dat het bestuur er is om hun belangen te dienen. Zij richten een eigen bond op, de Nederlandse Wielren Unie, NWU, die later het predikaat koninklijk krijgt. Als in 1928 de eerste bond, de Nederlandsche Wielerbond, heeft verzuimd de statuten te verlengen en rechtens dus niet meer bestaat neemt de NWU zonder slag of stoot de plaats ervan in. Dat gebeurt tijdens de conferentie van de UCI in Parijs in 1928, waar een beslissing moet worden genomen over de Olympische Spelen die later dat jaar in Nederland zullen worden gehouden.^{xvi} De NWU wordt daar belast met de organisatie ervan, niet de Nederlandsche Wielerbond, die daarmee echt ophoudt te bestaan.

Het zou te ver gaan om hier meer aandacht te geven aan dit conflict, dat, hetgeen blijkt uit krantenberichten, de gemoederen in Nederlands wielerland een aantal jaren lang hoog heeft doen oplaaien.^{xvii}

Dio Viruly accepteert de nieuwe toestand. Hij maakt de overstap en wordt dan tweede secretaris in het dagelijks bestuur van de nieuwe NWU.^{xviii} Dat is een functie die hij gedurende een reeks van jaren zal vervullen. We zien zijn naam daarna nog vele malen terug in de NWU en als afgevaardigde naar het internationale overleg in de UCI.

Dio Viruly blijft ook na zijn aftreden als bestuurslid tot zijn overlijden in 1965 het wel en wee van het wielrennen in ons land volgen, nu echter op afstand.

ⁱ Wim Adriaansen, *Jons Viruly. Vleugels aan het woord gegeven*, Aprilis, Zaltbommel, 2008

ⁱⁱ In het gezaghebbende boek van George J.M. Hogenkamp: *Een halve eeuw wielersport, 1867 – 1917*, uitgave van de auteur, Amsterdam, 1916, zijn korte biografieën opgenomen van een aantal wielrenners uit de beschouwde periode. Bij de naam van J.D. Viruly is vermeld: Amateur, die op 8 januari 1899 de 6-uurs onderlinge wedstrijd won te Scheveningen tegen A. van Lier en Sutherland. Hij had vooral op tandem met Gelderman succes. Werd in 1900 en 1901 na Greve tweede in het kampioenschap van Nederland lange afstand en in 1902 tweede in het korte afstand kampioenschap na Gelderman, maar voor Smout. Won op 26 oktober 1902 het kampioenschap van Noord Brabant en beëindigde daarmee zijn racecarrière.

ⁱⁱⁱ Daniël Rewijk, *Om de sport. Jhr. G.D.H. Bosch van Drakestein en de Nederlandse wielwereld 1902 – 1950*, scriptie Universiteit van Amsterdam, 2002

^{iv} Daniël Rewijk, op.cit.

^v *Dagblad voor Noord-Brabant*, 3 juni 1902. Waarschijnlijk rijdt Viruly met R.L. Goethart, volgens Hogenboom een verdienstelijk amateur, die ook als schaatsrijder successen heeft geboekt; Hogenboom, op.cit., pag 587

^{vi} J.H.H. Houwing, oud-conservatrice van het Stedelijk Museum te Breda, *Herinneringen aan Breda uit het einde der 19^e eeuw – begin 20^e eeuw*, Stedelijk Museum, Breda, 1970, pag. 19

^{vii} In George J.M. Hogenkamp, op. cit. lezen we (pag. 383): En Viruly nam bij zijn huwelijk afscheid van de baan.

^{viii} G. Bosch van Drakestein, *Een kwart eeuw wielrennen*, *Sport-Echo*, 10 februari 1932

^{ix} Gerard Bosch van Drakestein assisteert Dio Viruly in 1906 bij de huwelijkssluiting van Pierre Broos, een amateur wielrenner. Burgemeester en secretaris waren die dag toevallig (?) afwezig. G. Bosch van Drakestein, *Sport-Echo*, 17 februari 1932

^x G. Bosch van Drakestein, *Sport-Echo*, 17 februari 1932

^{xi} George J.M. Hogenkamp, op. cit, pag 413

^{xii} G. Bosch van Drakestein, *Sport-Echo*, 6 april 1932

^{xiii} J.D. Viruly sluit als ambtenaar van de burgerlijke stand op 8 december 1908 in Teteringen het huwelijk van Bosch van Drakestein met Margrieta Konings. Een sobere bijeenkomst waar de ouders van beiden verstek laten gaan

^{xiv} G. Bosch van Drakestein, *Sport-Echo*, 7 september 1932

^{xv} *Dagblad van Noord-Brabant*, 6 juni 1911

^{xvi} De NRC van 7 februari 1928 geeft een verslag van de conferentie van de UCI in Parijs, waar de begrafenis van de NWB en de daarvoor in de plaats te stellen NWU aan de orde komt. De NWU wordt belast met het organiseren van het onderdeel wielrennen tijdens de Olympische Spelen van dat jaar in Amsterdam.

^{xvii} Over de directe oorzaak van het conflict, het vlagge-incident van Moeskops in 1926, en de nasleep ervan, zie Joris van den Bergh, *Ten midden der kampioenen*, 1^e druk 1942; zie ook Daniël Rewijk, *De kleine oorlog 1926-1928*, in *Om de Sport*, pag. 65 e.v.

^{xviii} *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 10 februari 1928

Recensies

De Ander

Daniël Rewijk

Jan Boesman, *De Vliegende Neger en de Kleine Koningin. Major Taylor en het begin van de Tour de France*. (L.J. Veen, Antwerpen / Amsterdam 2008), 315 p., ill., € 18,90.

Een zwarte president van de Verenigde Staten is lange tijd ongeveer even moeilijk voorstelbaar geweest als een zwarte wereldkampioen wielrennen. Toch was wat in de politiek pas dit jaar werkelijkheid werd, in de wielersport al in 1899 voltrokken; dat jaar werd Marshall "Major" Taylor in Montreal wereldkampioen sprint. Het is te hopen dat het Barack Obama als president beter vergaat dan Major Taylor na zijn wereldtitel. In eigen land kon hij zijn kunnen niet tonen, door uitsluiting van wedstrijden of tegenwerking door zijn concurrenten. Taylor vierde daarom zijn grootste successen in Parijs.

In het boek *De Vliegende Neger en de Kleine Koningin. Major Taylor en het begin van de Tour de France*, zet Jan Boesman het openlijke en geïnstitutionaliseerde racisme in de Verenigde Staten tegenover het meer onderhuidse, impliciete racisme in Europa. Hoe de zwarte mens als “de ander” werd weggezet op het oude continent, toont hij aan de hand van de Expo in 1900. Daar konden Afrikanen bekeken worden, zoals apen in de dierentuin. ‘De “negerdorpen” of “menselijke dierentuinen” zijn meer dan een exotische magneet’, volgens Boesman; ‘Ze moeten het kolonialisme goedpraten, aantonen dat Afrikanen in die mate primitief zijn dat ze niets dan baat hebben bij hun blanke meesters.’

Boesman laat duidelijk zien hoe deze visie op de zwarte mens disharmonieerde met het zelfbeeld van Europeanen als beschermer van onderdrukte zwarten overal ter wereld; was het abolitionisme niet in Engeland ontstaan? De obsessie met eugenetica, populaire rassen-theorieën en sociaal-darwinisme die Europa in zijn greep had in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog, laat hij hierbij onbesproken. In plaats van diepere oorzaken voor denkbeelden omtrent ras en menselijkheid uiteen te zetten, voert Boesman een tamelijk moralistisch betoog. Zo is in Boesmans boek de Parijzenaar van 1900 net zo’n “ander” als Taylor in de Franse pers.

Ook Taylor vond bescherming in Europa; sterker nog hij werd door baandirecteuren en kranteneigenaars gezien als de redding van de wielersport. Deze “ander” kon grote groepen mensen naar de wielerpistes lokken, die bij gebrek aan Grote Duels hun belangstelling leken te verliezen. De grote Edmond Jacquelin, onaantastbaar in Europa, was Taylors opponent. De duels die zij uitvochten in 1901 werden verslagen als een duel tussen exponenten van twee rassen; het ging er om welk ras superieur was. De komst van Taylor joeg de krantenverkoop omhoog en de mensen naar de vélodromes, niet alleen in Parijs, ook in de rest van Frankrijk; in Duitsland en in België. De opwindende rond deze evenementen wordt door Boesman goed voelbaar gemaakt. Boesman beschrijft haarfijn de verwevenheid van de hype rond “de vliegende neger” met de concurrentie-

strijd tussen de kranten *L'Auto* en *Le Vélo* en de laatste ervaring van de baansprint als hoofdnummer van de wielersport (“de kleine koningin”). Het boek (en de enorme populariteit van Taylor) eindigt met het ontstaan van de Tour de France en het grote succes dat de Tour vrijwel onmiddellijk heeft. Taylor komt nog enkele malen terug naar Europa, maar de heropvoering van het grote duel met Jacquelin trekt de massa’s niet meer naar het *Parc des Princes*. Ellendig zijn Taylors gedwongen tournees tussen 1907 en 1909, waarin hij verliest van derderangssprinters. Niet alleen is Taylors aura als “de ander” zijn glans kwijt geraakt, hij presteert ook als ieder ander. Het publiek verliest zijn interesse in Taylor, maar ook in de baansprint.

Als Taylor in 1909 definitief stopt met wielrennen, kan hij met geen

mogelijkheid een bestaan opbouwen in eigen land. Als toprenner was hij al niet welkom, maar als werkzoekend burger nog minder. Het bij elkaar gefietste kapitaal gaat verloren in mislukte investeringen en de autobiografie die hij in 1929 uit brengt (vlak voor de Wall Street Crash), wil niemand kopen. Gescheiden van vrouw en kind, sterft Taylor in 1932 als colporteur van zijn eigen boek in Chicago. Die stad kennen we nu vooral als politieke springplank van ... Barack Obama!

“Nel-son!, Nel-son!”

John Carlin, *Nelson Mandela en de wedstrijd die een volk verenigde* (Kosmos, Utrecht/Antwerpen 2008), 288 blz., €19,95.

Wim Rongen

In een schoolboek voor bovenbouw HAVO – VWO schreef ik in 1999 een hoofdstuk over de geschiedenis van Zuid-Afrika. In dat hoofdstuk staan twee foto’s van stadions opgenomen; één van een voetbalstadion en één van een rugbystadion. In het voetbalstadion zaten alleen zwarte mensen, in het rugbystadion alleen blanke mensen. Ook werd de toenmalige coach van Zuid-Afrika geciteerd, die stelde dat Mandela en voetbal cq. sport een belangrijke rol konden vervullen in de

bestrijding van Zuid-Afrika's problemen. Die problemen waren legio: racisme, armoede, geweld etc.

John Carlin, ondermeer jarenlang journalist in Zuid-Afrika en de maker van de documentaire *The Long Walk of Nelson Mandela*, beschrijft welke belangrijke rol het wereldkampioenschap rugby speelde in 1995 voor Zuid-Afrika, en dan met name de finale tussen Zuid-Afrika en Nieuw-Zeeland. Maar veel meer dan een beschrijving van het toernooi en de finale, is dit boek een beschrijving van Mandela's handelingen in de jaren 1985 – 1995.

We lezen hoe Mandela leefde in de gevangenis op Robbeneiland, hoe hij Afrikaans leerde spreken en hoe hij met zijn charme en charisma iedereen inpakte. Hij wilde Afrikaans leren om de blanke Afrikaner te kunnen begrijpen, hij verdiepte zich in het rugby, omdat dat dé sport van de Afrikaners was. Daardoor begreep hij ook hoe vreselijk de Afrikaners het vonden dat de geplande reis van hun nationale rugbyploeg, de Springbokken, naar Nieuw-Zeeland niet doorging. Het jarenlange streven van het ANC naar een boycot, had succes gehad. Voor de zwarte bevolking waren Afrikaners, Springbokken, de Nederduits Gereformeerde Kerk, het volkslied "Die Stem" en de oproerpolitie nauw met elkaar verbonden. Ze hadden daarom ook een afkeer van rugby.

Terwijl de onderdrukking in alle hevigheid doorging – er werden tussen 1985 en 1990 600 doodvonnissen voltrokken – vonden in het grootste geheim gesprekken tussen Mandela en vertegenwoordigers van de regering plaats, zelfs met president Botha.

Het vervolg is bekend – Mandela wordt in februari 1990 vrijgelaten. In juni 1991 wordt hij gekozen tot voorzitter van het ANC. Tot 1994 regeert Mandela samen met De Klerk, met wie hij in 1993 de Nobelprijs voor de Vrede krijgt, tot zijn grote ergernis, want hij heeft een hekel aan De Klerk. In 1994 wint het ANC op overweldigende wijze de eerste democratische verkiezingen. In 1999 treedt Mandela af en wordt opgevolgd door Mbeki.

Mandela wist dat er nog heel veel verzet in Zuid Afrika tegen zijn regering bestond, ook al waren de verkiezingen overduidelijk gewonnen door het ANC. Dat verzet kwam vanuit blank en zwart: de Inkatha-beweging van Buthulezi, de Afrikaner WeerstandsBeweging, de Bitter-Enders en groepen binnen het leger. Hij hoopte dat het organiseren van het wereldkampioenschap rugby in Zuid-Afrika niet alleen voor afleiding zou zorgen, maar ook voor meer eenheid. Carlin beschrijft dit alles meeslepend – het is heel begrijpelijk dat de filmrechten al verkocht zijn. Lees alleen maar het hoofdstuk over de Springbokken die proberen het "Nkosi Sikelele

iAfrika", het Xhosa-lied dat een van de twee volksliederen werd, te leren. Of het hoofdstuk over de prijsuitreiking, waarbij de aanvoerder van de Springbokken, Francois Pienaar, Mandela bedankt. Mandela, gehuld in het door de zwarten gehate groene Springbokshirt, wordt luid toegezongen door het vooral uit Afrikaners bestaande publiek: "Nel-son!, Nel-son!".

Carlin heeft voor zijn boek met een groot aantal mensen gesproken – met Mandela, generaal Viljoen, bewakers op Robbeneiland en verzetstrijders van het ANC. Hij zet Mandela neer als een zeer groot politicus, die zijn tegenstanders manipuleerde met zijn charme en ontbreken van haatgevoelens, na al die jaren gevangenis. In het hele boek wordt hij maar drie keer boos: op zijn vrouw Winnie, op De Klerk en na de moord op Heyns. Morgan Freeman gaat Mandela spelen, Matt Damon Pienaar. Clint Eastwood is de beoogd regisseur. Een soort "Wunder von Bern", maar dan niet over voetbal in 1954, maar rugby in Zuid-Afrika. Ik ga beslist kijken. Zoals het hoort in dit soort boeken, lukt alles. Tegen ieders verwachting wordt Zuid-Afrika kampioen. Werkelijk alles zat mee (geluk tegen de Fransen in de halve finale, voedselvergiftiging bij de Nieuw Zeelanders, de tegenstander in de finale) – winst in de verlenging van de finale.

Het boek stopt in 1995, na de finale – Mandela gaat die dag lekker vroeg naar bed en is tevreden.

In de tweede editie van genoemd schoolboek (2003) merkte ik al op dat Mandela's optreden inderdaad verzoenend gewerkt heeft – in dat Springbokshirt, op de thee bij de weduwe van Botha – maar dat de problemen nog lang niet waren opgelost. Weliswaar waren volgens Mbeki in 2002 inmiddels miljoenen mensen op water aangesloten – er was nog steeds veel geweld, armoede en racisme. Die keerzijde laat Carlin – bewust (?) – niet zien: het gaat hem om de positieve boodschap. Dat het Zuid-Afrikaans rugby-team, dat in 2007 weer wereldkampioen werd, nog steeds uit bijna alleen maar blanken bestond, is voor hem niet belangrijk. Hij wil vertellen over een tijd dat iedereen even dacht dat alles mogelijk was.

Zijn boek komt op een moment dat Zuid-Afrika zich voorbereidt op het wereldkampioenschap voetbal in 2010 – voetbal, de sport van zwart Zuid-Afrika. Het Zuid-Afrikaans voetbalteam zal geen wereldkampioen worden – maar de hele wereld zal benieuwd zijn of Zuid-Afrika een paar stappen vooruit heeft gezet. Is het een land waar vooruitgang geboekt is, waar de ergste armoede verdwenen is, waar je veilig over straat kunt lopen en waar sport een verzoenende en verenigende werking heeft?

Sport en spel in de Oval Office

Sjoerd van Tiel

Het baseballseizoen begint in Amerika traditiegetrouw met het werpen van de eerste bal door de president. Een traditie die al dateert uit de vroege twintigste eeuw. Waar Hoover en Roosevelt dit nog deden vanaf de tribune met de gleufhoed in de vrije hand, betraden Clinton en Bush II de werpheuvel in een blits sportjack van het 'home-team'. Dat ook Barack Obama zich zal aansluiten bij deze traditie is vanzelfsprekend. Hij is groot fan van de honkballers van de Chicago White Sox in zijn woonplaats in Illinois. En dat Obama ook zelf graag fysiek bezig is bleek al op de ochtend na zijn historisch verkiezingszege. Ondanks een poging 'in cognito' te blijven (baseballcap en handdoek) betrapten fotografen hem bij het verlaten van een sportschool in Chicago na een verkwikkende workout.

Maar het hart van de nieuwe president van de Verenigde Staten ligt bij het basketbal. De basketbalsport werd zijn favoriete vrijetijdsbesteding op de Punahou middelbare school op Hawaii, waar hij bij zijn grootouders opgroeide. 'Hij wist niet wie hij was totdat hij basketbal vond. Het was voor het eerst dat hij echt

omging met zwarte mensen', zei zijn zwager Craig Robinson eerder dit jaar in de *New York Times*. Obama ontwikkelde zich tot een niet onverdienlijk basketballer en onderscheidt zich vooral in de drie-tegen-drie-variant van het spel, die veel op pleintjes en in sportscholen wordt gespeeld. Ook nu speelt hij nog geregeld partijtjes, zoals bijvoorbeeld onlangs tegen Amerikaanse militairen, tijdens een werkbezoek aan het Midden-Oosten. Dat in de Oval Office een 'basketball-hoop' zal worden opgehangen lijkt dan ook onvermijdelijk.

Of zo nu en dan ook de speelkaarten op tafel zullen komen in het Witte Huis is nog maar de vraag. Barack Obama staat naast zijn atletische prestaties ook bekend als een meer dan gemiddeld pokerspeler. Gedurende de verkiezingscampagne is deze kwaliteit echter bewust buiten de publiciteit gehouden. Poker wordt in het puriteinse Amerika, vanwege de associatie met casino's en gokken, niet echt gezien als aanbeveling voor de nieuwe commander in chief. Of dit terecht is valt te bediscussiëren, vanwege de speltheoretische vaardigheden die een geoefende pokerspeler zeker van pas kunnen komen in politiek, diplomatie en, helaas voor Obama, oorlog.

Publicaties

Wilfred van Buuren

Biografie

Bangma, Jelle, *In keatser fan formaat. Chris Wassenaar, de grutte fan Minnertsgea* (Friese Pers Boekerij, Ljouwert [Leeuwarden] 2008). 110 p., ill. € 14,50.

Bemer, René en Michel Bongers, *Charly. Vitesse naar van de eeuw* (Belluci, Arnhem 2008). € 16,95. Biografie van voetballer Henk 'Charly' Bosveld.

Bosma, Rynk, *De vier Van Wierens. Kaatsen in Friesland 1960-1990* (Friese Pers Boekerij, Leeuwarden 2008). 192 p., ill. Collectieve biografie van Robert, Klaas, Jos en Wiebren van Wieren.

De Bock, Johan, *Geen Gezeik. Johan Boskamp* (Borgerhoff & Lambrichts, Gent 2008). € 21,50. Biografie van oud-Feyenoorder Jan Boskamp, in België vooral bekend als voetbaltrainer Johan Boskamp.

Vaessen, Theo, *Huub Stevens. Ongezouten* (House of Knowledge, Schelluinen 2008). 164 p., ill. € 19,95.

Atletiek

Knippenberg, Jan, *De mens als duurloper* (Prometheus, Amsterdam 2008). 304 p. € 18,95.

Lukkien, Mike, *Nike. Nederland aan het hardlopen* (Nieuw Amsterdam, [Amsterdam] 2008). 208 p. € 19,95.

Cricket

Neleman, W.E.P. en H.J.M. Oltheten, *Over kriket en cricket. 125 jaar later en 16 miljoen runs verder* (Archief & Bibliotheek commissie KNCB, z.p. 2008). 375 p., ill. € 42,50.

Olympische Spelen

Bijkerk, Ton, *Olympisch Oranje. Van Athene 1896 tot en met Beijing 2008* (Tirion Sport, Baarn 2008). 575 p., ill. € 44,95.

Schaatsen

Braakman, Ed (samenst.), *25 jaar het 1^e Friese Schaatsmuseum Hindeloopen 1983-2008* (1^e Friese Schaatsmuseum, Hindeloopen 2008). 141 p., ill.

Bijlsma, Hedman, e.a., *Iezers over 't ies. 75 jaar Gewest Drenthe van de KNSB* (Friese Pers/Noordboek, Groningen 2008). 207 p., ill. € 22,50.

Bijlsma, Hedman (eindred.), *Schaatsseizoen 2007-2008. Statistische terugblik*. jrg. 36 (Stichting Schaatsseizoen, Drachten 2008). 448 p., ill.

Sierksma, Gerard en Huub Snoep, *Schaatsen top 100. De honderd beste schaatsers en schaatsters* (Tirion Sport, Baarn 2008). 160 p., ill. € 14,95.

Voetbal

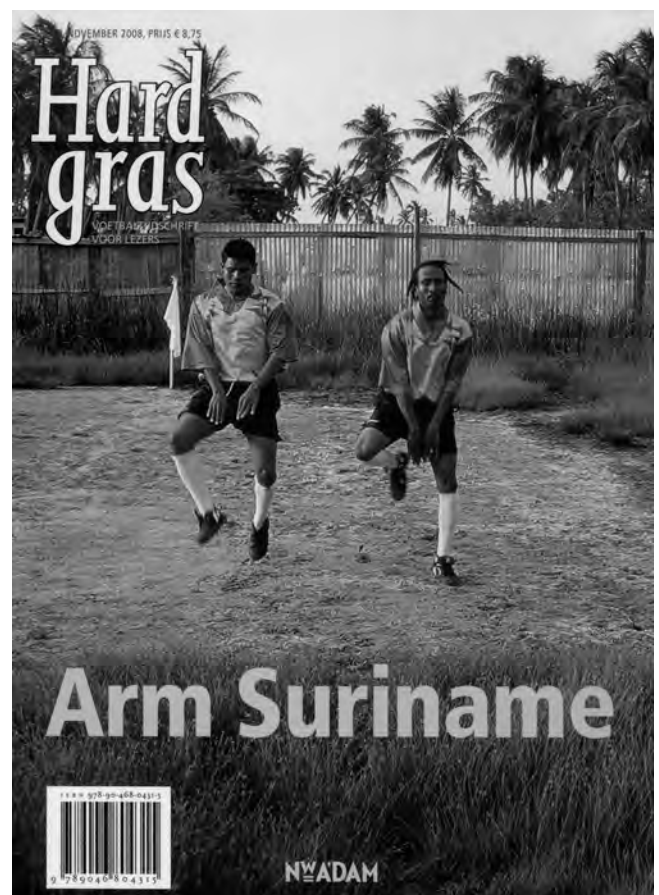
Baldwin, Jeroen, *NAC a way of life* (Van Ierland, [Breda] 2008). 235 p., ill. € 24,95.

Duren, Iwan van en Marcel Rözer, *Voetbal in een vuile oorlog* (De Buitenspelers, Kats 2008). 432 p., ill. € 39,00. Een reconstructie van het WK voetbal 1978 in Argentinië.

Endt, David, *Onvoltooid verleden. 22 te korte Ajax-carrières* (Tirion Sport, Baarn 2008). De Ajax Bibliotheek dl. 2, 96 p., ill. € 17,95.

Giesen, Ton van de, *Aan ons de victorie. Betaald voetbal in Waalkwijk. Het wonder RKC* (Van Engelen Communicatie, z.p. 2008). 176 p., ill. € 19,95.

Heijstek, Arie en Ger Hüsen (tekst en samenst.), *1883-2008 DFC* (z.n., z.p. 2008). 248 p., ill. Jubileumboek 125

jaar Dordrechtsche Football Club D.F.C.

Marcha, Valdemar, *Historia di futbòl di Kòrsou* (SWP/Carib Publishing, Amsterdam 2008). 459 p., ill. In het Papiamentu. Over voetbal op Curaçao.

Seelen, Paul, *Vijftig Vedetten en Vazallen van The Good Old* (Mosae, Venlo 2008). 112 p., ill. € 19,95. Over voetballers van VVV Venlo.

Stegenga, Willem, e.a., *"The field is very glad sir..." 125 jaar L.A.C. "Frisia 1883" (125 jaar L.A.C. "Frisia 1883")*. 296 p., ill.

Wetenschap

De Knop, Paul, *De humane sportwetenschappen nog steeds op de reservebank?! De achterblijvende erkenning van de (humane) sport(wetenschappen) in de academische wereld* (Arko Sports Media, Nieuwegein 2008). 80 p., bibliografie. Oratie bij afscheid De Knop na elf jaar bijzondere leerstoel "Maatschappelijke, beleidsmatige en didactische aspecten van de sport en de lichamelijke opvoeding in Nederland".

Diversen

Bloemendaal, A. *Ontwikkeling van de golfsport in de maatschappelijke omgeving van Overijssel, 1850-1905. Van elitaire bezigheid tot populaire sport*. (Doctoraalscriptie Open Universiteit Nederland, z.p. 2008) 81 p., lit. opg.

Eeden, Ed van en Jan Luitzen, *Sportkalender, 365 treffende gebeurtenissen uit de sportgeschiedenis. Editie 2009* (Het Sporthuis/De Arbeiderspers, Amsterdam [etc.] 2008). 734 p. € 14,95.

Haar, Huub ter, *Gelijkspel. Portretten van homotopsporters* (Pepijn, Eindhoven 2008).

Luitzen, Jan, *Van Dale atletiek en turnwoordenboek. Van afzetbalk tot zolendraai en 1948 andere sportwoorden uit atletiek- turn- krachtspport en fitness* (Van Dale Uitgeverij,

Utrecht/Antwerpen 2008). 223 p., ill. € 22,50.

Velsink, Th. A. e.a., *Oostergoo, zolang de wind over Fryslân waait, 1848-2008* (Koninklijke Zeilvereeniging Oostergoo, Oostergoo [2008]). 132 p., ill. Jubileumboek t.g.v. 150 jaar Koninklijke Zeilvereeniging Oostergoo.

Wal, Jan Willem van der, m.m.v. Cors van den Brink en Barbara Kerkhof, *Nieuwe wegen naar winst. Sport en Innovatie* (daM uitgeverij, Deventer 2008). Sport en Kennis. 104 p., ill. € 17,50. Met een hoofdstuk over historische innovaties.

Artikelen en tijdschriften

Brouwer, Erik, 'Being Tommie Smith: van Black Power tot koffiemok. Het legendarische protest van een gouden-medaillewinnaar', in: *Achilles 3* (najaar 2008), p. 69-91.

Derks, Marjet, 'Modesty and Excellence. Gender and Sports Culture in Dutch Catholic Schooling', in: *Gender & History 20* (2008) nr. 1, pp. 8-26.

Elshout, Dominique, 'Het werelduurrecord van Jan van Hout nog steeds niet erkend. Over een verzetsweduwe die een ex-SS'er ontmoette', in: *Achilles 3* (najaar 2008), p. 31-46.

Horn, Nico van, 'Op bezoek. Het Olympisch archief', in: *Nationaal Archief Magazine* (2008) nr. 2, p. 24-25. Interview van Nico van Horn met Wilfred van Buuren over de historische archieven van NOC, NSF en NOC*NSF.

Idzenga, Wiep, 'Het eenmansbedrijf dat Rudy Koopmans heet. Ontmoeting met de bokser bij wie ijswater in het bloed stroomde', in: *Achilles 3* (najaar 2008), p. 48-67.

Ruijter, Eric de en Inge Engelbarts (red.), 'Open monumentendag 2008: de renbanen in Bussum', special van *Bussums Historisch Tijdschrift 24*, nr. 2 (augustus 2008). 36 p. Er zijn in Bussum sporen terug te vinden van drie paardenrenbanen. De alleroudste dateert van 1845. Diverse artikelen over die renbanen, over de Bussumse bijdrage aan de Spelen van 1928 en over ruitser P.M.R. Versteegh, inwoner van Bussum en deelnemer aan de Spelen van 1928 en 1936.

Samwel, Diederik 'Gebakken leguaan met uitjes. Waarom Suriname niet meedoet in 2010', in: *Hard Gras 62* (november 2008), p. 5-96. Over voetbal in Suriname.

Vooren, Jurryt van de, 'Het is de band die bindt', in: *Sport en Arbeidsmarkt*. Special bij *Sport & Strategie 2*, nr. 4 (augustus/september 2008), p. 16. Over hoe voetballers van honderd jaar geleden in hun sportieve jaren het fundament van hun sociale netwerken legden.

Wijnker, Igor, 'De scheidsrechter en zijn zoon. Piet Leegwater, dé autoriteit op het basketbalveld', in: *Achilles 3* (najaar 2008), p. 119-137.

KNAU in 1950: “Foekje is een Kween”

Max Dohle

Foekje Dillema liet zich niet zomaar opzij zetten. In 1950 reed ze mee in een schaatswedstrijd in Kollum. Een van de juryleden irriteerde haar zo, dat ze hem bij zijn kraag greep, meesleurde naar de rand en hem over het dammetje de ijsbaan afgooide. Onder grote hilariteit van het publiek en de andere schaatsers. De lezing die in de afgelopen decennia is gegeven aan de anonimiteit die Foekje verkoos (ze zou gekwetst en vernederd zijn door de seksetest die het sardonische echtpaar Blankers-Koen voor haar had opgezet), kan naar de prullenmand worden verwezen. In dit artikel zet Max Dohle de essentie uiteen van zijn boek *Het verwoeste leven van Foekje Dillema*. Foekje was niet geschokt door de (alleszins) schandelijke behandeling door de atletiekbond, ze was geschokt door de medische bevindingen.

Fanny

Fanny was niet het type om haar concurrentie een valsstrik te zetten. Fanny had faalangst, zodra het moeilijk voor haar werd, haakte ze af. Dat deed ze niet alleen bij Foekje. Alle wedstrijden waar ze mogelijk niet kon winnen, meed ze. Fanny ging liever moedeloos naar huis. Fanny was gebeten op Foekje: “Ik loop niet tegen een vent,” was het parool. Zelfs van een “man” wilde ze niet verliezen. Fanny was geen aardige vrouw, om haar dochter te citeren. Tegen niemand was ze aardig, Foekje was geen uitzondering. Maar belangrijker is dat Fanny helemaal geen mogelijkheden had om een concurrente naar een keuring te sturen en haar man Jan had dat ook niet. Alleen een bestuurder van de bond kon dat doen. Dat was Jo Moerman, voorzitter van de Commissie Damesatletiek. Ook hij twijfelde aan Foekje. Jo Moerman was de facto de machtigste man in de KNAU op dat moment. Hij had Jan Blankers helemaal niet nodig om Foekje te laten testen, ook al waren ze vrienden.

Ik wil er geen misverstand over laten bestaan: Foekje Dillema was een vrouw. Maar wel met een handicap zoals haar zus het formuleerde. Als meisje geboren, opgevoed als meisje, geen enkele twijfel bij de broers en zussen die haar wekelijks naakt hebben gezien in de tobbe. Ook in Friesland was er geen twijfel

over hun hardlooptmaatje Foekje. Maar de bond twijfelde en Fanny verzette zich tegen Foekje. Foekje was een behulpzame vrouw, uit het goede hout gesneden, maar zag er mannelijk uit, ze liep als een man, had ongewenst baardgroei en kon tamelijk grof in de mond zijn. Reden voor de Commissie Damesatletiek om haar te laten onderzoeken. Dat was in die jaren in de atletiek overigens niet ongebruikelijk. In 1948 zijn bijvoorbeeld alle vrouwelijke atleten van Engeland getest.¹ De KNAU stelde na de keuring vast dat Foekje in hun opvattingen ‘geen vrouw was’ (er is overigens nooit gezegd dat ze een man was). Aan de competitie mocht ze niet langer meedoen. Niet dat laatste was de grootste schok voor Foekje, maar de diagnose van de keuringsarts.

De geslachtstest in 1950: "Foekje is een kween"

In 1950 is Foekje fysiek onderzocht in het Westeinde Ziekenhuis in Den Haag in opdracht van de Commissie Damesatletiek van de KNAU. Een keuringsrapport is nooit boven water gekomen. De diagnose is wel mondeling overgeleverd zowel via het ziekenhuis als via de KNAU door mensen die de diagnose uit de eerste hand kennen. Daaruit blijkt dat Foekje volgens de Haagse keuringsartsen 'hermafrodiet' was. Dat was een negentiende eeuwse stigma dat artsen in die jaren uit onkunde plakten op mensen die zowel mannelijke als vrouwelijke geslachtskenmerken hebben. Dat getuigde de Haagse orthopeed Strikwerda die van zijn collega's (de keuringsartsen) had gehoord dat Foekje 'hermafrodiet' was.

Dan is er de bioloog en voormalig atleet Henk Heida, die mij na het verschijnen van mijn boek schreef dat hij al die heisa over Foekje overdreven vond, omdat ze in zijn ogen terecht was afgekeurd. Hij weigerde mijn boek te lezen. Maar hij schreef me ten slotte wel dat hij in 1955 van zijn vriend Jo Moerman had gehoord dat Foekje een "kween" was. Omdat Heida als bioloog was geïnteresseerd in de kwestie had Moerman hem dat in vertrouwen verteld, zonder daar overigens details bij te geven. Heida nam het Moerman wel kwalijk dat hij die neerbuigende term gebruikte. "Kween" was dus de conclusie van de KNAU na de keuring in het ziekenhuis.

De kinderen Dillema wisten heel goed wat een kween is: "als het geen bok is en geen geit, dan is het een kween," herinnerde Aafke Dillema zich van haar jeugd. Haar zus Foekje die vaak op het land te vinden was, wist het precies volgens Aafke. Kween is de volksterm voor hermafrodiet, niet uit de mythologie maar uit de boerenpraktijk. Een kween is – meestal - een geit die tweeslachtig lijkt, maar onvruchtbaar is: geboren met een vagina en (inwendige) testikels. Kweenen gaan direct naar de slacht, onvruchtbaar vee kost immers alleen maar geld. Het gaat meestal om tweelingen, bij geiten bijvoorbeeld smelten twee embryo's in een pril stadium samen tot één geit (met genotype 46 XX 46 XY). Een genetisch mozaïek (omdat het weefsel als een mozaïek over het lichaam verspreid zit). De kween is dus een perfecte Siamese tweeling van bok en geit. Zou op die zwarte dag in juli 1950 aan Foekje zijn verteld dat ze een kween was? Het zou me eerlijk gezegd helemaal niet verbazen. De KNAU-mannen kunnen immers gedacht hebben dat Foekje een bedriegerster was. Maar dat was ze niet.

DNA-test anno 2008

De voortplantingsbioloog Anton Grootegoed liet in het voorjaar 2008 in een forensisch lab in Aken een DNA-test uitvoeren op achtergelaten huidcellen in Foekjes kleding. De onderzoekster stelde iets uitzonderlijks vast namelijk dat Foekje meer X dan Y-chromosomen had. Zo'n onbalans tussen X en Y is hoogst uitzonderlijk (Mannen hebben evenveel X als Y, vrouwen hebben geen Y-chromosoom). Er was maar één conclusie mogelijk - en daarin heeft Grootegoed beslist gelijk: - dat Foekje een heel zeldzaam genetisch mozaïek had van zowel XX als XY. Dat betekent in feite dat ze zowel mannelijk als vrouwelijk weefsel had verdeeld over haar lichaam. De oorzaak is relatief eenvoudig: twee spermacellen X en Y waren betrokken bij haar bevruchting. Hoe je het ook wendt of keert, het DNA-onderzoek sluit aan bij de diagnose van 1950. Foekje had dus in tegenstelling tot bijna alle andere vrouwen een Y-chromosoom. Als de Y in de geslachtsklieren van een embryo zit, worden het testikels. En Grootegoed trok (voorzichtig) de verkeerde conclusie: eierstokken met wat testikelweefsel (ovotestes). Dat past niet bij de conclusie van kween. Een gynaecoloog kan ovotestes namelijk niet voelen. En waarom is Foekje geopereerd in 1952?

"Geholpen aan haar klieren"

Foekje zelf zweeg in alle talen na de schorsing. Foekje zweeg ongetwijfeld uit schaamte. Ze kon het niet vertellen en niemand behalve haar moeder mocht weten wat er met haar aan de hand was. Foekje durfde twee jaar het huis niet uit en volgens haar moeder Sybrigje voerde ze 'een strijd met zichzelf'. In het 'grootste geheim' is Foekje in 1952 in het Academisch Ziekenhuis in Groningen geholpen aan haar 'klieren'. Na de operatie kwam Foekje het huis weer uit, ging ze weer sporten. Haar broers en zussen wisten niet waarom Foekje in het ziekenhuis lag, niemand mocht er over spreken thuis. Hun moeder verbood dat.

Toen Aafke Dillema me vertelde over die geheimzinnige operatie, besepte ik dat er in weerwil van eerdere theorieën echt iets aan de hand was met Foekje. De tragedie was niet de schorsing, maar Foekjes inzicht dat er in haar ogen iets fundamenteels mis was met haar. Ik vermoed dat Foekje op het station van Hilversum of later in de trein al besepte dat het de vreselijke waarheid was. Ze was immers al 23 en nog nooit ongesteld geweest. En waarom had ze baardgroei? Ze heeft zich dan al jaren afgevraagd wat er aan de hand kon zijn. De uitslag van het onderzoek moet een enor-

me schok zijn geweest voor haar. Ondraaglijk voor iemand die er altijd van uitgegaan was dat ze ondanks alles gewoon een stevige Friese meid was. Eenmaal thuis vonden haar broers en zussen dat ze protest moest aantekenen bij de bond, ze was toch een vrouw! Maar Foekje wees het af. Ze begreep dat het zinloos was. Deze strijd zou ze nooit winnen. Ze dook onder. Haar broers en zussen werden nooit op de hoogte gesteld van wat er aan de hand was en wat er gebeurd was. Moeder Sybrigje verklaarde het onderwerp taboe.

Mijn conclusie

Alles overziend is de conclusie onvermijdelijk dat Foekje een vrouw was die geen eierstokken had, maar in plaats daarvan inwendige, onvruchtbare testikels.ⁱⁱ Ze is vervolgens naar de maatstaven van 1950 afgekeurd, omdat het testosteron uit die testikels haar oneerlijk voordeel zou brengen op de baan.

Wat is nu het belang van deze conclusie? Het belang is dat je daarmee het leed van Foekje veel beter begrijpt. Zelfs de mensen in haar directe omgeving konden niet echt goed met haar meevoelen, omdat ze niet wisten wat er aan de hand was. Tot nu toe heeft iedereen aangenomen dat ze ofwel een complete vrouw was die geflikt is door Fanny, ofwel een bedriegster was (lees een man die zich uitgaf als vrouw). Ze was geen van beide.

Foekje is een voorbeeld voor tientallen vrouwen die in de vorige eeuw uit de competitie genomen zijn. Hun persoonlijke geschiedenis verliep niet anders dan die van Foekje. Zelfmoordpogingen, schaamte en het leiden van een teruggetrokken leven. En alle sportliefhebbers menen dat het mannen waren. Dat is onjuist en kwetsend.

Foekje werd op 13 juli 1950 door Jo Moerman en Jan Blankers uit de trein gehaald, op weg naar een interland. Wat er gezegd is weten we niet precies, wat we wel weten is dat ze te horen kreeg dat ze geen vrouw was. Terug in de trein om haar spullen te pakken zei ze: "Ze zeggen dat ik geen meid ben." Zonder gedag te zeggen verliet ze de trein. De mannen lieten haar achter op het koude station. Niemand nam nog contact op met Foekje. Ze reisde in totale verwarring terug naar Burum en liet haar gezicht gedurende twee jaar niet meer zien op straat. Foekje is na de operatie, waarbij ze weer vrouw werd ten slotte uit haar schuilplaats gekomen, ging weer sporten in de regio en werken als hulp in de huishouding. Maar ze weigerde - om voor haar begrijpelijke redenen - ooit nog over de zaak te spreken. De schaamte was te groot.

De opvattingen van sportbestuurders dat vrouwen met een Y-chromosoom oneerlijk voordeel hebben tegenover de andere vrouwen, heeft veel en onnodig leed veroorzaakt bij de slachtoffers. En het kan nog steeds gebeuren, omdat het IOC in tegenstelling tot de IAAF dit standpunt nooit heeft verlaten en keuringen zijn er nog steeds. In Peking is bloed dat is afgegeven voor de dopingcontrole at random getest op de geslachtschromosomen. En dat gebeurde zonder toestemming van de atleet.ⁱⁱⁱ Voor een organisatie die waarden en normen hoog in het vaandel heeft staan, is dat zeer bedenkelijk. Maar zou het IOC een Y-vrouw ten overstaan van vier miljard kijkers diskwalificeren? Met wat voor smoes dit keer? Dat ze doping heeft gebruikt, zoals de Foekjes van vroeger met een voorgewende blessure naar huis werden gestuurd? En wat nu als de vrouw in kwestie besluit er geen genoegen mee te nemen, zoals Maria Patino dat in de jaren 90 deed? Het wordt hoog tijd dat het IOC de menselijke waardigheid respecteert. Want voor deze vrouwen is meedoen altijd verliezen.

ⁱ Bron Sylvia Cheeseman. Cheeseman moest een verklaring afgeven van een onafhankelijk arts dat ze vrouw was. Die verklaring kreeg ze overigens zo mee, zonder onderzoek.

ⁱⁱ Ik heb mijn visie voorgelegd aan twee klinisch genetici en een endocrinoloog. Alle drie deelden mijn conclusie. Dr. Kamlesh Madan, Dr. Wilma Oostdijk en Dr. Thirsa Kraayenveld.

ⁱⁱⁱ Zie hiervoor de atletenovereenkomst op de website van het NOC.

Bronnen:

Ik heb met veel artsen en familieleden van Foekje gesproken. Voor de bronnen verwijs ik graag naar mijn boek *Het verwoeste leven van Foekje Dillema* (Amsterdam 2008). Voor dit artikel heb ik verder gecorrespondeerd met Henk Heida, bioloog en voormalig Nederlands kampioen op de middenafstand en opnieuw met Aafke Gall-Dillema, Foekjes oudste zus.

COLOFON

De Sportwereld is een uitgave van *Stichting de Sportwereld*.

Hoofredactie

Wilfred van Buuren, Peter Los, Daniël Rewijk en Sjoerd van Tiel

Medewerkers

Wim Adriaanssen, Pieter Breuker, Wilfred van Buuren, Max Dohle, Daniël Rewijk, Wim Rongen, Ruud Stokvis, Sjoerd van Tiel

Redactieadres

Stichting de Sportwereld

Postbus 11781, 1001 GT Amsterdam

E-mail: redactie@desportwereld.nl

Bankrelatie:

Rabobank Uitgeest 15.21.09.609

Kamer van Koophandel:

Amsterdam 41215142

Abonnementen

De Sportwereld verschijnt vier keer per jaar. Het magazine voor geschiedenis en achtergronden van de sport is alleen beschikbaar voor abonnees en medewerkers van Stichting de Sportwereld. Contributie per jaar: abonnees en medewerkers €20,00 instellingen €25,00. Zonder automatische incasso worden deze prijzen met €1,- verhoogd. U kunt abonnee worden door het Reactieformulier magazine op de website - onder de knop magazine - in te vullen en te verzenden. Overname uit deze uitgave is alleen toegestaan met toestemming van de hoofdredactie.

De Sportwereld, magazine van stichting de Sportwereld, geeft informatie over activiteiten van de stichting. Daarnaast bevat zij artikelen, interviews, boekbesprekingen en ander nieuws over de geschiedenis en achtergronden van de sport. Stichting de Sportwereld stelt zich ten doel: het bevorderen van de kennis van de geschiedenis en de achtergronden van de sport in Nederland. De stichting bevordert sporthistorisch onderzoek en zet zich in voor het behoud van het sportief cultureel erfgoed. Zij tracht dit doel te bereiken door het organiseren van bijeenkomsten (lezingen, studiedagen en werkgroepen), door het vervaardigen van publicaties (nieuwsbrieven en boeken) en door het leggen van contacten tussen beoefenaren van en geïnteresseerden in de geschiedenis en achtergronden van de sport.

STICHTING DE SPORTWERELD

Bestuur:

Nico van Horn (secretaris), Pieter Breuker, Jan van der Putten (penningmeester), Sjoerd van Tiel (voorzitter).

Projectcoördinator:

Wilfred van Buuren. Projectmedewerker: Peter Los.

Webmaster:

info@desportwereld.nl

SURF NAAR DE WEBSITE VAN MAGAZINE DE SPORTWERELD

WWW.DESPORTWERELD.NL

Welkom op de website van de Stichting de Sportwereld

Stichting de Sportwereld stelt zich ten doel: het bevorderen van de kennis van de geschiedenis en de achtergronden van de sport. Zij tracht dit doel te bereiken door het organiseren van bijeenkomsten, lezingen, studiedagen en werkgroepen.

De stichting is in 1995 opgericht door Wilfred van Buuren en Oscar Steens.

Stichting de Sportwereld legt contacten tussen beoefenaren van en geïnteresseerden in de geschiedenis en de achtergronden van de sport. Leden zijn historici, schiedliefhebbers, sporters, sportfans, verzamelaars en anderen. De stichting verspreidt publicaties, nieuwsbrieven, boeken en nieuwsbrieven. In het kwartaalblad *De Sportwereld* verschijnen artikelen, interviews, boekbesprekingen, aanbevelingen en ander nieuws over de geschiedenis en achtergronden van de sport.

NIJWS

03-05-07: Nico Scheepmaker Bekker - Kies het beste sportboek van 2006
03-05-07: Tweede editie sportiefestival in 2008
26-04-07: Alcheimil Zuiderpark-ADO Den Haag - 10 memorabele momenten
23-04-07: Subsidie toelating OCW heeft afgesloten bijlagen te digitaliseren
17-04-07: Oudeste hockeywedstrijden van Nederland heropgevoerd - HGC100
15-04-07: Sportieve Erfgoeddag Sportmonument op 22 april 2007
11-04-07: Chuff 07 - In de media
07-04-07: Heel 2007 Heeljaar - 125 jaar Koninkrijks Schuttersbond

Stichting de Sportwereld

De Sportwereld